

M
163431 OSZK

168C487

MILIEU ÉS GYERMEKI LÉLEK

EGY ÚJ MILIEUPSZICHOLÓGIA VÁZLATA

IRTA
VÉRTES O. JÓZSEF

1935.

KÓKAI LAJOS KIADÁSA, BUDAPEST

B

ÉS

EG

KÓKA

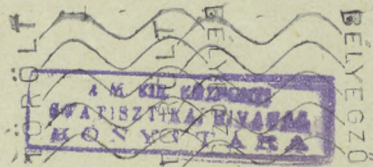
168C487

MILIEU ÉS GYERMEKI LÉLEK

EGY ÚJ MILIEUPSZICHOLÓGIA VÁZLATA

IRTA

VÉRTES O. JÓZSEF

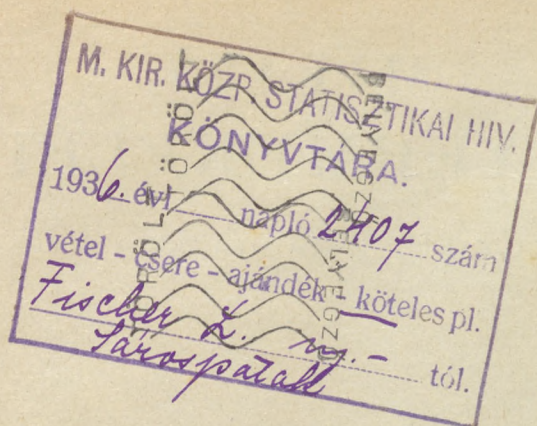

1935.

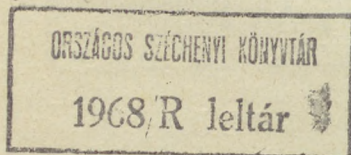
KÓKAI LAJOS KIADÁSA, BUDAPEST

A m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1932. november hó 17-én tartott magántanári próbaelőadás. (Bővített alakjában.)

M. 163. 431 (R 2)

(Különlenyomat a „Magyar Pszichológiai Szemle” 1935. évfolyamából.)

I. A milieu

Sohasem volt megokoltabb a milieunek a lélekre gyakorolt hatásáról beszélni, mint éppen napjainkban, mikor a világháború és a nyomában támadt óriási átalakulások az egész emberiséget szinte új alapokra, új fizikai és pszichikai légkörbe tölték át. Más idők járnak ma, mint a háború előtt, átalakult gondolati és akarati világunk, más lett érzelmi életünk. A valós viszonyok, a külső, objektív tényezők megváltoztatták szubjektív világunk egész képét összes tényezőivel egyetemben.

A békeidőknek is voltak nagy és súlyos milieu-problémáik, melyeket a szociális milieu nevével jelöltek meg, mivel régebben ennek a kérdésnek gerincét csak a társadalmi tényezőkben látták. Ma már tudjuk, hogy ez téves álláspont s a szociális ok a milieu-problémának csak részkérdése. Fontos mozzanata, de nem a kérdés veleje.

Előadásom be akarja bizonyítani, hogy a milieu tulajdonképpen két részre bomlik: objektív milieure és szubjektív milieuvetületre.

Objektív milieunek — röviden milieunek — nevezem a reális külvilágot, az életet természeti, emberi és kulturális adottságával.

Szubjektív milieuvetületnek tartom az egyén milieualkotását az objektív milieuról; szubjektív képet az objektív világról.

Ez a tétel, melynek elemzésére a II. fejezetben tüzetesen visszatérek, alapja milieupszichológiai elméletemnek.

Rá akarok mutatni a szubjektív milieuvetület vezető voltára; különbséget óhajtanék tenni egybevágó és nem egybevágó, normális és rendellenes, gyermeki és felnőtt milieu és milieualkotás között. Vizsgálat tárgyává teszem az objektív milieu (természet, kultúra, ember) viszonyát a szubjektív milieuvetülethez; kutatom adaequat és inadaequat voltukat; ki sze-

retném emelni a szegény gyermek milieuokozta anthropológiájának és pszichológiájának sajátos voltát; beszélék a milieualkotó típusokról és végül foglalkozom a milieupedagógia és -pszichológia feladatával és kutatási módszereivel.

Mit nevezünk milieunek? A biológusok (126)* szerint a szervezetre ható, nem az öröklési anyagban gyökerező külső befolyások összegét. (88) *Stern W.* (120) a nem szándékos benyomások összességét *milieu*nek, az egyén által alakított struktúrált világot pedig *környezet*nek nevezi. *Busemann* (17) milieunek tekinti mindazt, mi az egyénre hat, vagy amit az egyén átél. S itt teljesen *Schelert* (111) követi. (*Milieu* az, amit átélek.)

Popp (100) nem hatásról beszél, hanem a személy és milieu érintkezéséről. Természetesen az előbbi álláspont közelebb áll az igazsághoz, mert a milieu valóban hatást fejt ki, kölcsönhatást személy és milieu között. *Marbe* (85.) a milieu-ben a hatások által előidézett eredményeket tartja lényegesnek. A milieu azoknak a „kritikai” tapasztalatoknak az összege, melyek a személyiség átalakítását eredményezik. — Minden ember a világot a maga struktúrájának megfelelően, tehát egyénien éli át (*Spranger*, 118). Vagyis lélek és világ között egyéni vonatkozás van. *Müller-Freienfels* (91) — kissé erőltetetten, bár nem teljesen megokolatlanul — hét külön világot vesz fel (*Innen-, Aussen-, Um-, Mit-, Gegen-, Werk- und Überwelt*).

Ha ezt a „hét világot” jól szemügyre vesszük, meg fogjuk érteni, hogy miért ragaszkodunk mi is a *milieu* idegen szavához. A milieu nemcsak külvilágot, környezetet, környező világot, hanem első sorban *belvilágot is jelent*.

Környező világ (*Umwelt*) alatt az egyénre *kívülről ható* mozzanatok összességét értjük. Ez a világ messze mögötte marad a milieu-nak. Ezért nem lehet és nem szabad a milieut környezettel vagy külvilággal fordítani. A milieu több tényezőnek az eredője.

Felfogásunk szerint két milieutényező áll egymással szemben. Az *objektív milieu* és a *szubjektív milieuvetület*. A szubjektív milieuvetület alkotó részeihez sorozom nemcsak az objektív külvilág három nevezetes tényezőjének — a természetnek, a kultúrának és az embernek — egyéni vetületét, hanem a környezet akaratlan, igénytelen, meg nem figyelt tényezőit is (a reám ható elektromos, mágneses hatásokat, stb.). Mert minden hatás befolyásolja a szubjektív milieuvetületet és egészen mindegy, hogy ezt percipiáltuk-e valamilyen formában vagy sem.

Minden meghatározással szemben határozott haladást mutat azoknak a szerzőknek a felfogása, kik a belső világot, a lelki életet helyezik a sorban legelsőnek (91, 119). A *szubjektív milieuvetület* az emberi elme tevékenységének terméke.

* A zárójelben levő számok a munka végén levő *Irodalom c.* fejezet számaira utalnak.

II. Szubjektív milieuetület

1. Objektív milieu és szubjektív milieuetület

A milieu nem holt anyag. Milieu és ember szorosan egybe-kapcsolódó két tényező, melyek között állandó kölcsönhatás van. (Milieu-person; *Busemann*). A milieut az ember magával viszi; ő a milieu középpontja.

Eddig azt tartották, hogy *A* és *B* egyének külvilága azonos objektív tényezők melletti egyenlő. *B* külvilága tehát csak annyiban különbözik *A*-étől, hogy ebben *B* alany helyett *A* alany szerepel (100—101). A kérdés azonban éppenséggel nem olyan egyszerű. *A* és *B* szubjektív milieuetülete élesen különbözik egymástól; a szubjektív milieuetület pedig megváltoztatja az objektív milieut. Tehát a két egyén (*A* és *B*) milieuetületi különbségét éppenséggel nem szabad csekélynek tekintenünk.

Arany és *Petőfi* az Alföld objektív milieujét szubjektív milieuetületté alakítják át lelkükben. A nagy magyar síkság valós világát *Arany* festi, *Petőfi* átérzi. A milieu itt lírai, ott epikai háttérből emelkedik ki.

Lelkünkben egy kép tükröződik vissza a környező világról s ez a kép minden lélekben másmódon jelenik meg.

Minden ember — mondja *Goethe* — a kész, szabályos, tökéletes világot csak mint egy elemet látja, melyből maga számára egy különös, egy neki megfelelő világot igyekszik teremteni.

A filozófus nyelvén ezt *Schopenhauer* tömören így fejezte ki: a világ az én kénzetem. A milieupedagógus (15, 17, 19) pedig így fogalmazta tételét: minden milieu egyéni világ.

Gondoljunk csak arra, hogy a felnőttben és a gyermekben vagy a gazdag és szegény emberben milyen kép tükröződik vissza pl. egy szép szőlőhegy láttán. A gyermek a jó játszóhelyet, a felnőtt a szép vidéket, a gazdag ember a termését, a szegény a munkáért járó napszámot látja.

Fel lehetne vetni azt a kérdést, vajjon az objektív milieu és a szubjektív milieuetület fogalmának a pszichológiába való bevezetése okvetlenül szükséges-e? Nem fedi-e a szubjektív milieuetület fogalma a lelkiélet, a tudat, az érdeklődés vagy az emlékezet fogalmát?

A lényeges jegyekben mindenesetre nagy különbségekre bukkanunk.

A milieu adottság. Az objektív milieu a külvilág természeti, kulturális, emberi adottsága, a maga reális valójában. A szubjektív milieuetület az objektív milieunek bennünk való egyéni visszatükröződése. Ez a befogadás passzív természetű; a reánk ható külvilágot ez a tükör színes, hangos, stb. mozzanataival mégis egyéni módon vetíti vissza. La félicité est dans le gout et non pas dans les choses (*La Rochefoucauld*).

Az objektív milieu a művészen minden külvilági hatást a szépség, a kereskedőben minden benyomást a hasznosság szubjektív milieuvetületében tükröz vissza. Ezek a vetületek a milieu apszichonóm — át nem élt — hatásai, ellentétben a milieu-élmény pszichonóm hatásaival, melyekben az egyén valamely élmény tartalmát a maga módján „át is éli“.

Ahány ember, annyi egyéni kép a környező világról.

A lelki életnek a szubjektív milieuvetület csak jelentéktelen része. Hiányzik belőle a képzetek intenzitása, a szemléletek élénksége, az emlékezeti munka mozgalmassága és az akarati tendencia tevékenysége.

A tudattal sem azonosítható a szubjektív milieuvetület. A tudat a lelki élményeknek az egyénben való összefüggése; legfőbb kritériuma a tudatosság. A szubjektív milieuvetület elemei összefüggéstelenül és a tudatosság rétege alatt helyeződnek el. De jól jegyezzük meg, hogy a nem tudatosat kormányzó törvények között is ott szerepel a rokon elemek vonzásának elve (104).

A érdeklődés lelki jelensége közel áll egy és más pontban a szubjektív milieuvetülethez, mégis élesen elhatárolja ettől az állandó és spontán figyelem jelenléte; ez a két fontos kritérium a szubjektív milieuvetületben nem található meg. A benyomások — egyéniségünknek megfelelően — vetítettnek énünkbe, de minden intenzív érdeklődés nélkül, bár nem akarom teljesen tagadásba venni az érdeklődés szerepét.

Es mi az élmény? Minden tudattartalom, azaz mindannak a foglalat, amit az én közvetlenül, intencionálisan, érzelmileg hangsúlyozottan, aktív módon él át. Az élménynek, így a milieu-élménynek is, tartalma, magja, intenciója van, míg a szubjektív milieuvetület ennek a tartalomnak, magnak csak foglalat, mindent befogadó burka.

Tehát élmény és szubjektív milieuvetület között a lényeges különbséget a lélek *aktív-passzív, közvetlen-közvetett, kiválogató-mindent befogadó* munkája teremti meg.

Az iskolásgyermek már hazulról is megszámlálhatatlan képzetet hoz magával. A szemléletnek ezek az újra éledő nyomai — mint tudjuk — elsősleges és az ezekből támadó másodlagos egyéni képzetek.

A szubjektív milieuvetület elemeit az intenzitás nélküli másodlagos képzetek alkotják; nem az elsőslegesek, mert nem tudjuk őket sem helyhez, sem időhöz kötni; határozatlanok, ingadozók, változók; többnyire érzelmi színezetük is van, még pedig annál vegyesebb, minél több elsősleges képzetből tevődtek össze (104). Épp ezért a szubjektív milieuvetület elemei nem változatlan képzetek; ellenkezőleg: állandó, de nehezen megfigyelhető változásnak vannak kitéve.

De be tudja-e fogadni az emberi agy ezt a szinte megszámlálhatatlan benyomást? Piéron (99), majd Ranschburg (104) számszerűen adnak feleletet erre a kérdésre. Az agykéreg idegegy-

ségein
Ransch
három
180, e
alapul
benyo
milieu
zók, a
képne
T
szemlé
hagy
gesen
nyesül
így a
lényeg
alapot
D
emléke
a tartó
jektív
M
pozíció
inger
észreve
megny
vetület
A
képes
az eng
ingerha
E
szerűse
ják a s
tartozó
kincs-l
az obje
A
milieu
mely f
A
viselked
nak cs
M
színleg
ciót be
nak ne
átalaku

ségeinek száma hozzávetőleg kilenc milliárdot tesz ki. Ha *Ranschburgot* követjük s felvesszük, hogy egy másodperc alatt három benyomást fogad be agyunk, úgy ez egy perc alatt 180, egy óra alatt 10.800, egy nap alatt (18 éber órát véve alapul) 194.000, egy év alatt 70.956.000 s 50 év alatt 3.547.800.000 benyomást, illetve emlékképet jelent. Ha most a szubjektív milieuvetület elemeinek, benyomásainak számát megkétszerez-zük, akkor is még bőségesen van helye a 7.095.600 000 emlékképnek a rendelkezésre álló kilenc milliárdnyi neurontömegben.

Természetesen nem szabad azt gondolnunk, hogy minden szemlélet új emléknymot s ennek megfelelően új engrammot hagy maga után. A homogén gátlás törvénye szerint a tömegesen feléledő nyomok az elmében nem egyenként érvényesülnek, hanem rokonságuk alapján csoportosulnak (104) s így a szubjektív milieuvetület számtalan benyomása ezáltal lényegesen csökken. A fiziológiai alapvetés még határozottabb alapot nyer e feltevessel.

De a szubjektív milieuvetületet nem lehet a *mnemével*, az emlékezettel sem azonosítanunk, jóllehet az engrammok, ezek a tartós útóhatások, nyomok sok tekintetben hasonlóak a szubjektív milieuvetület elemeihez.

Mi a lényeges különbség az engrammaként felfogott diszpozíció és a szubjektív milieuvetület között? Az engrafikus inger fellépte megállapítható; a szubjektív milieuvetület ingere észrevétlenül surran be az egyén lelkébe. Az engrammának megnyilvánulási, ekphorálási fázisa van. A szubjektív milieuvetületnek ilyen ekphoriája nincsen.

A diszpozíciókon kívül azonban vannak diszpozícióra nem képes lelki tartalmak. *Semon* (115) maga mondja, hogy ezek az engrafikusan nem rögzített vagy talán nem eléggé rögzített ingerhatások.

Ezek a diszpozícióra nem képes lelki tartalmak — az egyszerűség kedvéért — pozíciók, s nem latens engrammok, alkotják a szubjektív milieuvetületet; túlnyomórészt a külvilághoz tartozó elraktározott képzetek milliói. Ez több mint képzetkincs-leltár. Ez nem elemek összegeződése; ez új lelki tartalom: az objektív külvilágnak szubjektív vetülete.

A másik lényeges különbség, mely a *mnémét* a szubjektív milieuvetülettől elválasztja, az emlékezetnek az a sajátossága, mely feltámadó aktivitásában nyilvánul meg.

A milieuvetületnek nincs aktivitása; legfőbb jellemzője passzív viselkedése. Egy nagy filmraktár ez, melyet a diszpozíciók tudnak csak lefogatni, életre kelteni.

Mégis, hogyan hat ez a szubjektív milieuvetület a maga színleges passzivitásával aktív módon a lélekre? A lelki reakciót befolyásoló szubjektív milieuvetületet *pszichikai katalizátor*-nak nevezném a vegyi katalizátor analógiájára, amely a kémiai átalakulások lefolyását megindítja, meggyorsítja vagy lassítja,

anélkül, hogy saját anyaga látszólag megváltoznék. *A lelki katalizátor* nem gyorsít, nem lassít, hanem *minőségileg* befolyásolja a lelki folyamatokat s a folyamatok alatt látszólag maga nem változik meg.

Látszólag. Mert bár a katalitikus szerep nyilvánvaló, senki sem fog arra gondolni, hogy a milieuvetület elemei változatlanok, állandók. Hisz tudjuk, hogy a milieuvetület másodlagos képzetekből keletkezik s ezek jellemzője a folytonos változás, alakulás. A szubjektív milieuvetület oly hatalmas quantitást képvisel a lelki életben, hogy egy-egy új képzet által létrejött változás alig módosítja a vetület karakterét. Ez magyarázata látszólagos változatlanságának.

De változtatja a milieuvetületet — mint látni fogjuk — a változó életkor is. Erre érdekes adatokkal szolgál *Bühler Ch.* egyik legújabb könyve (20).

Összefoglalva:

A szubjektív milieuvetület anyaga: az objektív milieu; funkciója: katalitikus szerepe, mely az egész külvilágot ezen a pszichikai katalizátoron át fogja fel.

A milieuélmények mind ezen a katalizátoron mennek keresztül; ez határozza meg az élmények minőségét.

Ezek szerint milieuhatásnak azt a közvetett hatást nevezem, melyet az objektív milieu a szubjektív milieuvetület katalizise útján gyakorol az egyénre. Az objektív milieuhatás nem közvetlen; erről a milieuről az egyén csak a szubjektív milieuvetületen keresztül alkothat magának képet.

A milieuélmény a katalitikus milieuvetületből kiszemelt tartalom átélése. Tehát a milieuélmény a szubjektív milieuvetületből mint pszichikai katalizátorból emelkedik ki.

A kiszemelt tartalomra hívom fel a figyelmet; ez a milieu-inger. Mert a környezet a maga állandóságával nem alkot ingert, hanem csupán a környezet egy-egy tényezője. Nem inger az állandó légnyomás (119), az egyenlő hőmérséklet, a megszokott vidék, a mindennapos egyformaság, de inger a hirtelen változó légnyomás, a nagy hőmérsékleti különbség, a feltűnő új tájék, a hétköznapi szűrkeségéből kirobbanó események.

Az objektív milieu egy alkotórésze pl.: íróasztalom.

A szubjektív milieuvetület erről az íróasztalról másképpen alakul ki a szobalányban, a szobámba belépő 4—5 éves kis gyermekben s másképpen bennem.

A szobalány szubjektív milieuvetületében az íróasztal — mint tárgy — a takarítás egyik főbb alkotórésze. Szubjektív milieuvetülete, melyben a másodlagos képzetek jelentékeny része mind a házimunka köré csoportosul, katalitikusan a takarításra irányul.

A kis gyermek szubjektív milieuvetülete, melynek elemei a játékkal kapcsolatosak, mint pszichikai katalizátor minden

tárgy
fog f

vek, l
nyadr
túrát
a lev
mélt

ki és
jukho
váltja
melybe
számá
feljeb
ez szá
gyerm
milieu

A
kozik
ember
píthato
belül
lelki m
kítja
tényez
különb
saira g
milieu
térből,
kiemel
E
mis g
milieu
eleve
megkö

*
mis em
elé: az
méleti,
típusai.

A
túrából
lis, a t
ezek m
akadály

tárgyat: a levélmérleget, a könyvjelzőt, a könyvet játékként fog fel.

A magam szubjektív milieuvetülete, melynek mélyén könyvek, kéziratok és ezzel kapcsolatos gondolatok és tervek szunnyadnak, mint pszichikai katalizátor a tegnap érkezett korrektúrát és a legújabb folyóiratot fogja előnyben részesíteni s nem a levélmérleget vagy a vázát, melyeket talán hétszám sem méltatok figyelemre.

Ezek az milieuélmények mind az objektumból indulnak ki és a szubjektív milieuvetület katalizátorán át jutnak el céljukhoz. Hogy az érdeklődésnek szerepe van, ez igaz. *De mi váltja ki az érdeklődést? Nem más, mint a szubjektív milieuvetület, melybe az érdeklődés is bele van ágyazva.* Ami az egyik ember számára mély hatású élményt jelent, az a másik emberre legfeljebb milieuhatást gyakorol. Mikor Jókai Mórral beszéltem, ez számomra mélyreható intellektuális élményt jelentett; a kis gyermekre egy szép, szakállas, öreg ember múltó benyomását: milieuhatást.

2. Normális és rendellenes milieualkotás

A milieualkotásban való különbség igen élénken mutatkozik meg az ép és rendellenes ember között. A normális emberek milieualkotása, ha egyéni különbségek meg is állapíthatók, mégis többé-kevésbé egy bizonyos norma keretén belül mozog. Ezeket a normákat az egyén minden testi és lelki megkötöttség nélkül, lelki struktúrájának megfelelően alakítja ki. Ezt a milieualkotást a természeti, kulturális, emberi tényezők keresztezik s ez teremti meg a normális egyéni milieukülönbségeket. Az életformákhoz vezető út — Spranger (118) típusaira gondolok — egyik közbeiktatott állomását alkotják ezek a milieu-normák. Az életformák mindig csak megfelelő milieuhatérből, nevezetesen a szubjektív milieuvetület háttéréből tudnak kiemelkedni.

Egészen más típusbeli különbségeket tüntet fel az abnormis gyermek milieualkotása. *A rendellenes egyének normális milieualkotásának bizonyos gátak: testi és lelki abnormitások már eleve útjukat állják.* Szubjektív milieuvetületük csak ezenek a megkötöttségeknek a terhével alakulhat ki.*

* A szubjektív milieuvetület vezet át az életformákhoz. Az abnormis emberben az abnormis életformák nyolc típusa lép a megfigyelő elé: az aszociális, az antiszociális és az ismert hat életformának (eleméleti, esztétikus, ökonomikus, szociális, hatalmi és vallásos) eltolódott típusai.

Az ideális típus, a tökéletes életforma, mely csak normális struktúrából támadhat, a rendellenesek soraiban nem fejlődhetik ki. A szociális, a természeti, a kulturális normális milieu-nak is vannak gátjai, de ezek más módon fejtik ki a milieualkotásban való szerepüket. Ezek az akadályok a normális élet normális gátjai. Az élet uralkodó értékei

A normális gyermek derűs, friss, egészséges világot teremt a maga számára, míg pl. az eltompult gyöngétehetségű ugyan-
ebben a családi körben komor, kódós, fásult légkörbe burkolódzik.

Rendellenes lelki tényezők rendellenes lelki struktúrát hoznak létre. A rendellenes lélek rendellenesen dolgozza fel az adott milieut. Vagyis a *normális ember normális, az abnormis ember rendellenes módon alkotja meg szubjektív milieutületét.*

Minden rendellenes konstitúciónak e tétel szerint rendellenes a milieualkotása. Ezt a formát a lélek tevékenysége alakítja ki a különböző hajlamoknak megfelelően. Így keletkeznek az abnormisok sajátos milieutípusai.

Valamennyi abnormis egyént három nagy csoportba sorozom (132); ezek a *testi, érzékszervi és lelki* rendellenesek.

Hangsúlyozni kívánom az abnormitást, hogy ezáltal világosabban rámutassak a normálistól való eltérésre. A rendellenes egyének lelki világának vizsgálata fogja a szubjektív milieutületre vonatkozó tételünket legélénkebben bizonyítani. Milyen az a milieutület, mely a nyomorék, a vak, a siketnéma, a nagyothalló, a rövidlátó, a beszédhibás, a diszharmóniás (ideges, hiszteriás, stb.), a degenerált (kretén, mongoloid) és végül a redukált phaenotípusú (elmebeteg) egyénben kialakult?

Az abnormis gyermek eltávolodik a normális élettől és a

közül egyik-másik — éppen a rendellenes alkat miatt — nem foglalhatja el középponti helyét. Majdnem valamennyi testi és lelki rendellenesben bizonyos aszociális hajlam, csökkentértékűségi érzet alakul ki s így a szociális ember típusát közöttük alig találhatjuk meg. Az ideális életformák elferdült, eltolódott alakjukban lépnek föl soraikban.

Az *elméleti típus* egyik érdekes rendellenességét abban a 19 éves problémakereső ifjában figyelhettem meg, ki az egész világot, az egész életet a sakktabla síkjából igyekezett „filozófiailag” levezetni.

— A sakk az én birodalmam! — mondotta a legvéresebb komolysággal. Hosszú időbe tellett, míg ezt az elferdült elméleti életformát a normalitás vágányára tudtam tolni.

Egy 12 éves jóképességű reálgymnáziumi tanuló az *ökonómikus típus* rendellenes formájának érdekes példája. Minden gondolata a hasznosság, a pénz, melyért nem vesz semmit, melynek célja csak a gyűjtés önmagáért. Pénz a pénzért.

Az *esztétikus típus* a rendellenesek sorában ritkábban fordul elő. A szépet nem a lelki szépségben, a művészetben, az erkölcsben látják meg, hanem pusztán külsőségekben (ruházkodás, stb.).

A *szociális típus* alig fordul elő közöttük. Túlnyomórészt az *aszociális típus* képviselői. Sorsuk, egyéniségük társadalomellenessékké teszi őket. Nincs érzékük a közösség ügyei, bajai iránt s közülök nem egy nemcsak aszociálissá, hanem antiszociálissá is válik. — Ha itt-ott akad egy rendellenes egyén, akit a szociális típushoz sorozhatunk, úgy az nem a lényegben, hanem a külsőségekben éli ki magát. „Nemes” cselekedeteikről mindjárt mindenki tud.

A *hatalmi típus* a csökkentértékűség túlkiegyenlítéséül mint hatalmi túltengés jelentkezik. Ez az életforma eléggé ismert mindannyiunk előtt. Épp úgy a normális siktól eltolódott rendellenes *vallásos típus*; ez nem a hit mélységeiben él, hanem a felszínen, a pusztán formákban mozog.

remény
től vi
ellenes
málisé,
legfőbb
sadása

a
vakok,
tos tes
lehetne

A
alkotna

A
illetve

siketné
ebből
látásra,
szűkeb
kosság

A
beszél

ha a

eltérő

az egés

a szagl

lelki él

egymás

alapszil

b)
és a bes

hallóka

tesen. I

a szubj

c)
— alka

1.
sok szu

dik öss

lábukat

2.
is korlá

*
roppant

dők. Teh

don me

szubjekt

rendelle

és pessz

reménytelen küzdelem ellen való biztosítás céljából a közösségtől visszavonul s vagy anti- vagy aszociálissá válik. A rendellenes gyermek lelke nem mutat egységes, egész képet, mint a normálisé, hanem töredékként, torzóként jelenik meg előttünk, melynek legfőbb jellemző vonása a szociális tulajdonságok lepatthanása, leháradása az egyénről.

a) A testi és érzékszervi fogyatékosok — a nyomorékok, a vakok, siketnémák és siketnémavakok — egy vagy több fontos testrészük vagy érzékszervük hiánya miatt 100%-osan nem lehetnek tagjai a normálisok világának.

A nyomorékok meglehetősen sötét színekkel festett milieut alkotnak maguknak. Feketén látók a legtöbb vonatkozásban (131).

A vak és siketnéma gyermek nem: normális ember látás, illetve hallás nélkül, hanem sajátos típus (133). A vakság és siketnémaság az egész lelki élet átalakítója. Bizonyos mértékben ebből vagy abból a normális milieuból, melyben testi készségekre, látásra, hallásra szükség van, kikapcsolódnak. Ez a kizárás egy szűkebb határok között mozgó, a testi és érzékszervi fogyatékoságnak adequat, elszigetelt milieut teremt számukra.

A siketnémavak sajátos milieualkotásáról nem kell sokat beszélnünk. Ha a vakság az egyén lelki életét megváltoztatja, ha a siketnémaság következménye egy sajátos, a normától eltérő lelki szerkezet, úgy érthető, ha a látás és hallás elvesztése az egész lelki világ átformálását vonja maga után. Keller Helén a szaglást, Bridgeman Laura és Egri Margit a tapintást tartják lelki életük fontos tényezőjének. Szubjektív milieuvetületük két egymástól tipikusan eltérő reális szaglási-, illetve tapintási-milieun alapszik.

b) A gyöngye érzékszervűek (gyöngén látók, nagyot hallók) és a beszédhibások óvatosak, szófukarok, bátortalanok. A nagyothallókat Giese* (38) világnézetük szempontjából vizsgálta tüzetesen. Ennek a csoportnak — kivéve a derűs reménykedőket — a szubjektív milieuképe nyomott hangulatú.

c) A szorosan vett lelki rendellenesek milieualkotása — alkatuknak megfelelően — többféle lehet.

1. Az egocentrikus idegesek és a „felsőbbrendű” hisztériások szubjektív milieuvetülete a nyugtalanság elemeiből tevődik össze. Bámulatos művészettel értenek ahhoz, hogy ahova lábukat beteszik, ott az izgalom is megjelenjék.

2. A gyöngyeelméjűek milieualkotása a szó igazi értelmében is korlátolt. A gyöngyetehetségű gyermek nem jut el minden eset-

* Giese a nagyothallókat három csoportba sorozza. 1. az össze-roppant élettágadók, 2. a lemondó fejbőlintók és 3. a derűs reménykedők. Tehát milieualkotásuk is ennek megfelelően teljesen szubjektív módon megy végbe. Az objektív külvilágot lelki alkatuk szerint szubjektív világgá alakítják át. Bármelyik csoportot is nézzük, bizonyos rendellenes jellemvonás mindegyikben van. Ők az optimizmus, az apátia és pesszimizmus színeivel festik meg milieujük képét.

ben az érzetektől a szemléletig, a képzetig; ha el is jut odáig hiányos, töredékes ez az elmeműködés. Normális szubjektív, milieuvetület éppen ezért nem is alakulhat ki bennük, mivel az alapvetés elemei is rendellenesek.*

3. Az *erkölcsileg rendellenes* egyén az objektív milieut egy *etikailag elferdült világ* vetületében látja, míg

4. az elmebeteg *bizarr* szubjektív milieuképet alkot a maga számára.

Ezek a milieualkotások tehát *aszociális* (elszigetelt, nyomott, nyugtalan, korlátolt) vagy *antiszociális* (etikailag elferdült, bizarr) színezetűek.

De nemcsak a normától eltérő hajlamban, genotípusban, hanem a milieualkotta rendellenességben is gyökerezhetik ez az aszocialitás és antiszocialitás. Röviden: *abnormis objektív milieu is előidézhethet szerzett abnormitást.*

*Aszociálisok*nak azokat az egyéneket nevezzük, kik a szociális rendbe nem tudnak teljes értékűen beleilleszkedni. Azok az egyének, kiknek aszociális viselkedése tudatosan vagy öntudatlanul a társadalom ellen irányul: *antiszociálisok*. E felfogás szerint aszociális vagy antiszociális valamennyi alkat vagy milieu útján rendellenessé vált egyén.

A hajlamukban erkölcsileg abnormisok kedvező gazdasági körülmények között is könnyen letérnek a rendes élet útjáról.

A káros milieu aszociális feltételeivel, melyeknek következménye az aszociális viselkedés, ugyancsak értelmi és erkölcsi téren fejtheti ki romboló munkáját.

A legkirívóbb példák az elhagyott, a kitett gyermekek, kik vadak módjára felnőve, belenevelődnek az értelmi fogyatékosokba. Nemcsak a *Hany Istók* és az *Aveyroni vad* esetére gondolok, hanem analfabéta szülőknek tudatlanságban felnőtt

* Gyöngelműjű gyermekeken végzett s legközelebb megjelenő képzet- és fogalomvizsgálataim tanúságot tesznek erről a rendellenes milieualkotásról, mely lelki struktúrájuknak megfelelően abnormis módon megy végbe.

Mi egy *emlős*? — szölt a kérdés. Íme, 4 felelet:

1. aki valaki papájukat *emlegetik*;
2. ami víz *ömlik*;
3. az az, hogyha valakinek születik kis kutyája;
4. az egy régi *emlős*.

A *község* és *mennyország* szókra a feleletek:

1. Község az egy kenyér (a községi kenyér asszociációja).
2. Mennyország, az az egész Magyarország (A Csonka-Magyarország nem ország stb. hangzásbeli maradványa).

Látjuk, hogy az értelemnek ezekhez a válaszokhoz, a 3-dik feleletet kivéve, igen kevés közülük van, ellenben a hangzásbeli asszociációnak igen nagy szerepe jut az abnormis képzet- és fogalomkincs kialakításában.

Hogy ezekből az elemekből abnormis szubjektív milieuvetületnek kell kialakulnia, nem szorul bővebb bizonyításra.

szánal
imbe
figyel
színvo
kettő
Három
tásba

A
tehetsé
a nem
idegk
szerzett
belőle
hanem
Valóba
ellenese
ségnek

K
tetben
krefeld
másod
vány k
csétlen
vágó s

E
a gazo
viszony

M
ros ifjú
gyerm
sági, p
ifjúság
ben a

M
is — c
segíthet.

A
tük le
fizikai,
M

más sí
egyéni
ságával

A
abnormi

szánalmas utódaira. A magam gyakorlatában ilyen milieu-imbecillitást éppen az utóbbi esztendőben volt alkalmam megfigyelni. Apa is, anya is betűtudatlan; az intelligencia alacsony színvonalán állanak, de nem kóros gyöngetehetségűek. Mindkettő dolgos, munkás; kézügyességük jó. Életük igény nélküli. Három gyermekük ebben a szinte állati milieuban az imbecillitásba valósággal belenevelődött.

A tartósan rendellenes, züllött milieu a látszólagos gyöngetehetségűség, sőt gyöngeelméjűség kórképével is megtévesztheti a nem alapos megfigyelőt. A rendetlen életmód, a züllöttség az idegközpontokat az idő folyamán annyira meggyöngítheti, hogy szerzett terheltség: pszichopátia, gyöngeelméjűség támadhat belőle (39, 41, 96, 103). Ezek a gyermekek nemcsak testileg, hanem értelmileg is elmaradottabbak, mint normális társaik. Valóban nem igazi abnormisok, az abnormis milieu tette őket rendellenessékké. A pszichopátia és a gyöngeelméjűség tehát a züllöttségnek nem okai, hanem csak irányt szabó mozzanatai (52, 53, 59).

Kisegítő iskolai tanulók családi milieuviszonyai sok tekintetben igen szánalmasak. Hubben (61) adatai, melyek szerint a krefeldi kisegítő iskolai tanulók (249 család gyermekei) 66%-a másod-, harmad-, sőt negyedmagával alszik egy ágyban, halvány képet nyújtanak arról a milieuról, melyben ezek a szerencsétlenek felnövekednek. Majdnem azonosak Nixdorf (94) idevágó szászországi adatai is (641%).

Ezek a megállapítások, mivel nem az abnormitásnak, hanem a gazdasági helyzetnek a függvényei, nagyjából a normális viszonyokra (1) is ráillenek.

Milieu és bűnözés is bizonyos korrelációt mutat. Az iparos ifjúság nagyobb százalékkal szerepel itt, mint az őstermelők gyermekei. A munkanélküliség, az élelmicikkek drágulása, gazdasági, politikai válságok, a nagy nincsetlenség mind emelik az ifjúság kriminalitását, de leginkább azokban a körökben, melyekben a műveltség igen alacsony színvonalon áll.

Milieuokozta elfajulásokon — még ha könnyebb természetűek is — csak tartós környezetváltoztatás és szakszerű gyógyító nevelés segíthet.

3. Adaequat és inadaequat milieualkotás

A szubjektív milieuvetületet az objektív milieuból vezetjük le. Objektív milieu: a világ, az élet úgy, amint adva van fizikai, kulturális és emberi realitásában.

Mind a szubjektív vetület, mind az objektív milieu más-más síkban terül el. A két tényező közül a szubjektív erős egyéni színezetével az elsőleges, míg az objektív reális adottságával a másodlagos tényező szerepét játssza.

A szubjektív vetület és az objektív milieu lehet normális vagy abnormis.

Normális objektív milieu: a hétköznapiak külvilága, a mindennapi élet megszokottsága.

Abnormis objektív milieu: az átlag emberi életformáktól, a szürke szabályoktól való eltávolodás. Az alvilág rejtelmes alakjai, a szövevényes csatornalakók, az Al Caponék és egyéb kétes egyének világa ez.

Ez a kétféle objektív milieu többféle vonatkozásba léphet a szubjektív milieuvetülettel.

Megkülönböztetünk megfelelő és egymásnak meg nem felelő milieualkotást. Négy eset lehetséges.

1. *Normális objektív milieu*nek megfelel egy *normális szubjektív milieuvetület*. Ez a normális ember milieualkotása.

2. *Abnormis objektív milieu*nek megfelel egy *abnormis szubjektív milieuvetület*. Pl. egy erkölcsileg rendellenes embernek megfelelő objektív milieu: az alkoholgőzös lebuja, a hirhedt tolvajtanya, stb.

Mindkét esetben *adaequat milieualkotással* van dolgunk.

3. *Abnormis egyén normális milieu*ben. Pl. a züllött ember nem találja helyét rendezett viszonyok között. Szabadulni akar a nem számára teremtetett légkörből s nem nyugszik addig, míg *abnormis lény*e a neki megfelelő rendellenes objektív milieut meg nem találja. Gondoljunk csak a visszaeső bűnösökre, kik minden jóra való törekvés ellenére is hamarost otthagynak a becsületes, normális objektív milieut.

4. *Normális egyén abnormis objektív milieu*ben. Ilyen szemléltető példa *Dickens Twist Olivérje*, ki romlatlan gyermeki lelkével a gonoszság posványába kerül, London legzüllöttebb, legelvetemültebb banditái közé. Szennyos odúk, éhség, nyomorúság a kellei ennek a szomorú életnek. De a normális ember nem tudja az *abnormis objektív milieu*t sajátjává tenni s *Twist* — szerencsére — *Twist* marad.

Ennek a két *inadaequat milieuviszonynak* lényege abban rejlik, hogy az egyén, mivel egy nem neki megfelelő környezetbe kerül, ennek, az objektív milieunek az elemeit nem tudja *adaequat módon* feldolgozni, minden áron szabadulni akar, hogy olyan milieut teremthessen magának, mely lelki világának megfelelője.

Az *inadaequat milieu*kapcsolat mértékét és értékét az objektív és szubjektív milieutényezők aránya szabja meg. Minél nagyobb aránytalanság van az objektív milieu és szubjektív milieuvetület között, annál lazább a milieu-kapcsolat s viszont.

A gyermek alkalmazkodása a felnőttek milieujéhez három fokozatban történik; ezek a házi, az iskolai és a felnőtt emberi milieu (125).

A gyermek két objektív milieuben él. Egyik a felnőttek (az utca; a gazdasági élet: piac, bolt stb.), másik a gyermek világa (gyermektársaság, óvó, iskola, játszótér, napközi otthon). Tökéletes *adaequat milieu*alkotást csak ebben a gyermeki kör-

vezetben látunk, míg a felnőttek világa inadaequat milieu-ként hat a gyermekekre s így nagy aránytalansága révén az itt létesített milieukapcsolat lazább lesz. A gyermeki milieualkotás a felnőttek milieualkotásának fokára csak akkor emelkedhetik, ha a gyermeki lélek az emberi elme érettségét eléri. Az aránytalanság az objektív adottság és a gyermek szubjektív milieuvetülete között a gyermeknek ifjúvá való fejlődésével párhuzamosan, fokozatosan csökken s végül a felnőtt korban a szubjektív és objektív milieuutényezők adaequat elemekként kerülnek egymás mellé.

A gyermek milieuvetülete élesen különbözik a felnőttekétől; minél fiatalabb a gyermek, annál nagyobb az aránytalanság a felnőttek objektív és a gyermekek szubjektív milieuutényezői között.

Az egyén lelki világa életkorával változik. Természetes tehát, hogy a serdüléskorabeli szubjektív milieuvetületnek a gyermekkor objektív milieuje már nem adaequat formája. Az új milieukép a régi milieuét eltemeti. Ugyanegy egyénnek az élet különböző szakáiban különböző a szubjektív milieuvetülete. Nem szabad azt gondolnunk, hogy ez a szubjektív milieuváltozás olyan egy-kettőre megy végbe. Bizonyos fiziológiai, biológiai és pszichológiai átalakulásokkal való kapcsolata világosan szembeötlő (gyermek-, serdülés-, ifjúkor, férfi-, öregedés- és öregkor milieualkotásai).

III. Az objektív milieu

Miként a szubjektív milieuvetületet is egységnek tartjuk, mely csak elméleti elgondolás alapján elemezhető s szedhető önmagukban elő nem forduló részekre, éppúgy az objektív milieu is csak teljes egészében, egységként fogható fel, s az egyes „világok“ mesterséges elszigetelése nem egyéb, mint pszichológiai műtermék. Ezek a világok, még ha Müller—Freienfels hét világát is vesszük, szorosan egybekapcsolódnak s egyik a másik nélkül nem állhat fenn.

Sőt, tovább kell mennünk! Szubjektív milieuvetület és objektív milieu sem határolható el élesen egymástól s a szubjektív milieuvetületet is mindig csak az objektív milieuvel egyetemben szabad egy egésznek felfognunk. A szubjektív tényező a központ és ehhez kapcsolódik az objektív mint kerületi tényező.

Az objektív milieu — bár hatásában egységesen működő — elméletileg három részre bontható (47, 48, 120). Ezek:

1. a természet,
2. a kultúra és
3. az ember.

Busemann (15, 18) negyedikül a biosphärát sorolja fel

(étel, ital, sexuális partner stb.), de ennek elemei megtalálhatók az ember és a kultúra tényezői között.

A természeti tényezők:

- a) az időjárás,
- b) az éghajlat,
- c) a talajviszonyok és
- d) a tájék.

A kulturális tényező: a gazdasági, vallási, politikai stb. részekre tagozódik.

Legmélyebbre nyúlnak az emberi lélekben a személyes hatások. A család, az iskola állandó és szándékos befolyása, az utca és egyéb nem szándékos nevelői tényezők játszanak nagy szerepet ezen a téren.

Hogy az objektív milieu mint betegségkórokozó is szerepelhet, arra meggyőzően mutat rá Hecker (46). A természeti (trópusi neuraszténia) és kulturális milieutényezők (a szegénység és gazdagság tipikus betegségei) nagy fontossága ezen a téren nem ismeretlen.

1. Természeti milieu

A milieuelmélet kezdetben (Taine, Buckle [122]) a kérdés lényegét csak a környezetben látja. (Taine milieuelméletének tényezői: a faj, a környezet, az időpont.) Az aktív környezet alakítja át a passzív, befogadó embert: így szólott főtételük, de hogy az ember, aki nem tárgy, hanem alany, szintén formálhatja a környezetet (mocsarak lecsapolása, hegyek robbantása, stb.) s az ősi természetet céljainak megfelelően átalakíthatja, azt még nem vették figyelembe (27).

A mai milieuelmélet ezt a kölcsönhatást nem téveszti szem elől. Tiszta objektív természeti milieuban csak az állatok és a képezhetetlen gyöngelműek élnek (91). Szubjektív milieuképük ezeknek az élőlényeknek legfeljebb csak annyiban van, amennyiben az objektív adottság vegetatív életüket kedvezőre vagy kedvezőtlenre hangolja.

A természeti világ a nem szándékos milieuhatások közé tartozik.

Az időjárás (a pillanatnyi éghajlat) valamely hely légköri állapota egy bizonyos időpontban.

Az éghajlat, melyet időszakos visszatérése jellemez, valamely hely átlagos időjárása hosszú évek megfigyelései alapján. Az időjárás és az éghajlat szoros kapcsolatban vannak egymással. Az éghajlat az időjárás függvénye; előbbi állandó, utóbbi változó természetű.

Mivel testi-lelki életünk, szellemi munkánk nagy mértékben függ az időjárástól, az évszakoktól, nem lesz meglepő, a

testi, lelki tevékenységnek hullámzó jelleme. — A gyermek testi élete *ősszel és télen* fokozott. Ezekre az évszakos ingadozásokra elsőnek *Malling—Hansen* (84) mutatott rá. *Schuyten* (114) az izomerő és az évszakok között messzemenő viszonyosságra hívta fel a figyelmet. Vizsgálatai szerint legnagyobb az izomerő júniusban, legkisebb márciusban. A szellemi munka (emlékezet és koncentráció) a maximumot október és január között mutatja. *Lehmann* és *Pedersen* (77) felnőttek és 12—13 éves gyermekek izomerejét vizsgálták. Kutatásaik szerint a vegyi hatású napsugarak az izomerőt támogatják, a levegő hőmérséklete ellenben egyénien különbözően hat, talán eltolódó optimuma van, úgy hogy magasabb és alacsonyabb hőmérsékletek az izomerőt gátolják. A szellemi munka (az összeadási gyorsaság) *nem függ* a világosság erejétől és a légnyomástól, ellenben nagy mértékben a hőmérséklet befolyása alatt áll; leszálló hőmérséklet mellett emelkedik és viszont.

A légköri állapot nagy hatással van az emberre; ezt érdekesen igazolja *Trabert* főhn-tanulmánya; eszerint a főhn a salzburgi iskolás gyermekek munkateljesítőképességét jelentékenyen leszállítja (48). A téli és nyári évszakok megváltoztatják az ember ruházatát, táplálkozását, munkáját, lelki világát. Így azután egy népnek *nemcsak téli és nyári szociológiájáról, hanem pszichológiájáról is beszélhetünk*. Ezt a kérdést ma még nem tették tüzetes vizsgálat tárgyává. De gondoljunk csak a —15°-os hideg és a +30°-os meleg napokban végzett szellemi és testi munkára s be fogjuk látni, hogy ezt a nézőpontot nem szabad elhanyagolnunk.

Ha a természeti milieut inadaequat módon dolgozza fel az ember, úgy a kielégületlenség, az otthontalanság érzése egész a rendellenességig fokozódhatik. Ez a rendellenesség vagy átmeneti alakként vagy végállapot formájában nyilvánulhat meg. Az átmenet az új éghajlathoz való alkalmazkodást keresi s ha ez nem sikerül, úgy a rendellenes állapot állandósul (48). *Hellpach* szerint az éghajlat egymaga nem okoz pszichózist; legfeljebb kiváltó tényezőként, alkalmi okként szerepel. A pszichopáthia, az idegesség ellenben átmenetileg az erős, ép embert is meg támadhatja. Világos, hogy az idegesek nagy többsége az eredetileg nem teljesen egészséges emberek sorából kerül ki. Tehát ha jelentéktelen éghajlati különbségek érzékenyen érintik az egyént, úgy az eredeti okot az alkati gyöngeségben kell keresnünk. De van három éghajlat, melyben az ép embernek sem sikerül a teljes akklimatizáció. Ezt a három rendellenes lelki megnyilvánulást az éghajlati jelző által különböztetjük meg: ez a trópusi neuraszténia, a sarki szyklorid és a fennsíki neurózis.

A trópusi neuraszténia három főtünete: a kedély ingerlékenysége (*Tropenkoller*), az értelmi képesség ellanyhulása és a szexuális életnek a normától való eltérése.

A sarki zykloid kórképét téli lehangoltság és nyári izgatottság sajátos keveréke jellemezi.

3.000 méteren felül a ritka levegő miatt az ember számára alig adódik adequat természeti milieu. Szorongásra való hajlam, félelmi érzés, izgalmi állapot, nyomott hangulat a legfőbb mozzanatai a *fennsíki neurózis*nak. A hirtelen módon fellépő hegyi betegség (szívdobogás, szédülés, ájulás, orron-szájon át való vérzés) krónikus áttételéről van itt tulajdonképpen szó (48).

Vannak gyermekbetegségek, melyek bizonyos évszakokban lépnek fel. Az *angolkór* kimondottan téli betegség, melynek okát a napsugár hiányában látja az orvostudomány. A gyermeki skorbut is télen jelentkezik leginkább. Az állati takarmány vitamintartalma ilyenkor csekélyebb s ennek következtében a tehéntejé is (46). A *tetánia* tavaszi csúcspontjának állítólag a „hormonális tavaszi krízis” volna az oka.

Táj alatt értjük azokat az érzéki benyomásokat, melyeket a földfelszín egy darabja és a hozzátartozó égbolt bennünk kelt (48).

A táj különösen függ az éghajlattól és a talajtól; jelentős tényezőkként szerepelnek a színek és a világosság. Ha most az egyént nézzük e természeti jelenségek közepette, világossá válik, hogy a táj és talaj nagy állandóságukkal mélyebb és erősebb hatást gyakorolnak az ember testi és lelki alakítására, mint az időjárás és éghajlat. Valamely ország növényvilága is hatással lehet a lakosok kedélyére. Ki egész életét magas, komoly tölgyek közt tölti — írja *Goethe* — bizonyára más ember lesz, mintha folyton levegős nyárfák közt éli napjait.

Közhely, hogy az északi embert a létért való küzdelem megedzi, komorra gyúrja, a dél emberét elpuhítja, derültté alakítja. Az északi éghajlat jótekonnyan befolyásolja a munkát, míg Dél ege gátló hatással van rá. A trópusi népek rendszeres munkára alig szoktathatók (119). Deli országokban a tereken és nyilvános kertekben való tartózkodás, a szabadban való alvás igen nagy támogatója az elzülésnek.

A fajkutatás a vidéket a faj háttérének tekinti. A kérdés ott válik nehezzé, hol „*vidék nélkül*” növekedik föl a gyermek s csak szűk utcákat, házsorokat, felhőkarcolókat lát maga körül, hol a természethez semmi vonatkozást sem talál (119). Azok a szó- és képzetkincs-vizsgálatok, melyek a városi gyermekek lelki világába engednek betekintést, erről a kérdéstről sok meglepő adattal szolgálnak. Tudjuk, hogy a városi gyermekek jelentékeny része nem látta a felkelő napot; igaz, hogy a falusi gyermekek közül sem valamennyi. De a falusi gyermek természetismerete — ez magától értelődik — nagyobb gazdagságot tüntet fel, mint a városié. Viszont fel kell vetnem azt a kérdést, vajon *logikus és helyes-e vidék nélküli milieu-ról beszélni* akkor, midőn a nagyváros téglarengetege maga is egy sajátos vidéket jelent, hol a síkátorok, utak, terek, hidak, a füsttenger, stb. a jellemzői ennek a természetnélküli életnek.

Talaj a tisztán Földre vonatkozó életszintér, mely nem

atmoszférás hatást gyakorol az emberre (48). A Földre vonatkozó elemek: a talaj fizikai-kémiai tulajdonságai. A talaj minőségétől függ a termés bősége vagy soványsága s így az emberek jóléte és szegénysége; az ásványi kincsektől az emberek anthropológiai sajátossága (mész), egészségi állapota (víz) és foglalkozása (vas, szén). Franciaország Aveyron departementjában azok az emberek, kik meszes talajon élnek, nagyobbak, mint az őstalajon élők (93). De a mésznek — mint *Zillig Miria* (140) kutatásai bizonyítják — befolyása van az egyéni alkatra is. A megvizsgált würzburgi gyermekek között tetanoidot, T-típusút* alig talált, ennek okát az ivóvíz nagy mésztartalmának tulajdonítja.

A pazsmirigy-megbetegedéseknek a vízzel való kapcsolata (Bircher elmelete, melynek szála Pliniusig nyúlnak vissza) egész nagy irodalom mutat rá, bár tisztán még ma sem látunk ebben a kérdésben.

A természeti tényezők nagy befolyását azonban legelőkébben azokban az esetekben látjuk, midőn az eddig megváltozhatatlannak vélt faji jegyek idegen természeti milieuban való letelepüléskor — megváltoznak. S ez a pont átvezet minket az ember adaequat és inadaequat természeti milieuinak vizsgálatához.

Kérdés, van-e az ember számára adaequat természeti milieu? S ha igen, melyik az? *Adaequat természeti milieunek — ideális értelemben — azt a milieut nevezem, mely az ember testi és lelki életének fejlődésére a legkedvezőbb hatással van.* Ez az ideális adaequat természeti milieu nem gyakori s leginkább a falusi ember életében található meg.

A köznapi, átlagértékeket szem előtt tartva, adequat számunkra az a milieu, melyben felnevelkedtünk; adaequat akkor is, ha nem a legideálisabb, sőt ha bizonyos mértékben testünkre, lelkünkre káros is, de melynek ártalmához énünk alkalmazkodni, időmulni tudott. Ez a reális adaequat természeti milieu.

Az új természeti milieukhoz való alkalmazkodás mindig attól függ, hogy milyen milieutípussal (IV. fejelet) van dolgunk. Ez dönti el azt is, hogy gyorsan vagy lassan történik-e ez az alkalmazkodás.

Az egyénnek annál több akklimatizációs energiára van szüksége, minél kevésbé felel meg az új éghajlat egyéni típusának (48).

Az új adaequat természeti milieualkotás szubjektív tényezői: a tökéletes testi-lelki jólérzés és az ép munkaképesség helyreállása. Ha ezek a tényezők nem érik el a lehető legkedvezőbb színvonalat, ott inadaequat természeti milieualkotással van dol-

* A T-típus a gyermekkor velejárója; jellemző vonásai az arcideg nagyfokú ingerlékenysége és az egyén görcskészsége. Ennek a típusnak testi és lelki tünetei (merev képek, zárkózottság stb.) — mint ismeretes — meszadagolásra visszafejlődnek s így *Zillig* eredményei igazoltnak látszanak.

gunk. *Hellpach* a „pszichofizikai akklimatizációt“ csak az éghajlatra vonatkoztatja; magunk részéről helyesebbnek véljük az egész természeti milieu (időjárás, éghajlat, talaj és vidék) szemmel tartását.

A kivándorlás *inadaequat* milieut teremt a kivándorló számára. Az új időjárási-, éghajlati- és talajviszonyok idegenek, sokszor szinte elviselhetetlenek testének-lelkének s csak a létért való küzdelem emberfölötti ereje tud megbirkózni ennek a számára szokatlan természeti világ milieuhatásaival. Az utódok azonban már számukra *adaequat* milieuban nevelkednek fel. Ez a milieu-megfelelés annyira tökéletesen megy végbe s ez tételünk legfőbb igazolása, hogy a bevándorolt szülők gyermekei nemcsak lelkileg, hanem testileg is teljesen az új haza népéhez hasonlítanak.

A múlt évtizedek anthropológiájának és fajkutatásainak egyik igen túlértékelt kritériuma: a koponya formájának milieuhatásokkal szemben való megváltozhatatlansága volt. *Boas* (9) kutatásai kimutatták, hogy az Amerikába kivándorolt hosszúfejű nápolyiak gyermekei kevésbé hosszúfejűek voltak, mint szüleik. Kivándorolt keleteurópai rövidfejű zsidók utódai pedig már nem voltak annyira rövidfejűek, mint szüleik. Vagyis mindkét csoport anthropológiai mérete az amerikaihoz kezdett idomulni. A bevándorlók gyermekei, kik Európában fogantattak, de Amerikában születtek — az esetben, ha a terhesség java része Amerikában folyt le — az amerikai arckifejezés jegyeivel jöttek a világra. *Fischer E.* (31) európai megfigyelések adataival támogatja *Boas* anthropológiai eredményeit. Hogy itt a milieunek: a természeti, kulturális és emberi hatásoknak, nevezetesen a megváltozott anyagcserének és a megváltozott belső szekréciónak szerep jut, valószínű. Nem lehetetlen, hogy egy állandó irányba ható megváltozott külvilág vezet az öröklési anyag fokozatosan haladó megváltozásához (88).

A kivándorolt szülők nehezen tudnak az új világba beilleszkedni, a honvágy halálukig él bennük, ellenben gyermekeik, ha látogatóba vissza is térnek szüleik hazájába, ott megszokni már nem tudnak s mennek vissza az új hazába. Ez az ő igazi milieujük, melynek testi és lelki felépítettségük is megfelel. — A természeti milieu megváltoztatása (új világrészekben, távoli országokban) a szülők számára *inadaequat*, az ott született utódok számára *adaequat* milieut jelent.

2. Kulturális milieu

A kultúra sajátosan emberi alkotás. Míg a természeti milieun ember, állat, növény egyformán osztozkodik, addig a kultúra csak az ember tulajdona. Ha kultúrálatlan fajokról vagy törzsekről beszélünk, akkor is a kultúra fokának mértékére mutatunk rá (119). A kultúra ezer tényezőjét mind felsorolni

s vala
tellen.
nevelés,
kítják,
zedéket
azok a
túráján

A
bizony
máshoz
tanárok
nemcsa
éles sze
máshoz
csak a
mot ser
lelki tu
akarati

A
adaequa
tátor ti
A népi
földet v
A mult
ő világ
mekene
felelő m
quat m
tudta v
— A p
nek me
milieut
lan vilá
neki ac
nek, kik
felelő m

E
milieu
pen, m
megelé
korlati
szokott
sen ide
rint va
Adaequ
C
hogy a
foltjait,

s valamennyit tárgyunk nézőpontjából mérlegelni, szinte lehetetlen. A város, a falu, az ipar, a tudomány, művészet, vallás, nevelés, a társasélet mozzanatainak számtalan száma mind alakítják, formálják, gyúrnak a fejlődő emberanyagot, a jövő nemzedéket. De egyet jegyezzünk meg, hogy az ember lelkét csak azok a kultúrák formálják, melyek struktúrája a lélek struktúrájának megfelel (67, 134).

A kulturális milieuhöz való alkalmazkodás nagy erejét bizonyos társadalmi csoportok egyes tagjainak testi és lelki egy-máshoz való hasonulásában látjuk. Idősebb munkások, papok, tanárok, orvosok évtizedes foglalkozásuk, közös munkájuk révén nemcsak testi, hanem lelki egyformaságot is feltűntethetnek. Az éles szemű megfigyelő észveszeszi egy-egy csoport tagjainak egy-máshoz való nagy hasonlatosságát (83). Ezt az egyformaságot csak a milieu idézheti elő, bár nem vesszük tagadásba a hajlamot sem, mely azokat az egyéneket tereli egy táborba, kik lelki tulajdonságaik alapján már eleve közös értelmi, érzelmi, akarati világ területén állanak.

Az ember kulturális milieuje is lehet vagy adaequat vagy inadaequat. A népies író, a kisgazdaképviselő és a szocialista agitátor tipikus példái az adaequat kulturális milieu keresésének. A népies író, mikor az íróasztal mellé ül s odahagyja a szántóföldet vagy a műhelyt, magasabb elhivatottsága miatt teszi ezt. A multból a milieu emlékét viszi magával s semmi mást. Az ő világa a művészet terén bontakozik ki s nem a nép gyermekeinek életformájában. Művészi törekvése hajlamának megfelelő milieut keresett s ezt megtalálta az irodalomban. Inadaequat milieu lett volna számára a falusi életforma, melyben nem tudta volna képességeit megfelelő módon érvényre juttatni. — A parasztképviselő és a szocialista agitátor az egyéniségének meg nem felelő nyugodt földműves és csendes munkásmilieut felcseréli a politika és a munkásmozgalmi élet nyugtalan világával. A tulnyomó részt fizikai milieuból az egyén a neki adaequat pszichikai milieube helyeződik át. Vannak egyének, kik inadaequat kulturális milieuformájukat egyéniségüknek megfelelő milieuformával cserélik fel.

Érdekes volna megvizsgálni, vajjon az egyén kulturális milieujének változását lefelémenő irányzattal hogyan és miképpen, milyen lelki megrázkódtatás vagy beletörődés árán, esetleg meglepéssel viseli el. Nem érdektelen ez a kérdés ma gyakorlati szempontból sem. Hány ember volt kénytelen régi megszokott milieujét, állását, hivatalát elhagyni s új, számára teljesen idegen mezőn megkeresni talán sokszor nem ízlése szerint való kenyerét. Milyen az alkalmazkodás az új milieuhöz? Adaequattá válik-e idővel az inadaequat milieu? stb. ...

Csak a kultúra kiemelkedő csúcsairól fogunk széttekinteni, hogy annál jobban láthassuk ennek a nagy területnek kiütkező foltjait, kirívó típusait: a falusi (paraszt), az iparos (munkás), a

városi (polgár) és az elszigetelt (főrangú) gyermekeket. Ez a négy objektív milieutípus egyenlő értékű, de nem egyenlő minőségű (57).

a) A városi és a falusi gyermek milieuje.

Midőn a várost szembeállítjuk a faluval, akkor már nem természeti milieuról beszélünk, hanem a kultúra gazdasági és szociális tényezőinek hatásáról (1, 3, 112). A falusi embernek nem kell okvetlenül földművesnek lennie, lehet napszámos, vendéglős vagy más foglalkozású, csak az a lényeges, hogy élete primitív és differenciálatlan falusi élet legyen (28, 72). A városi ember, kiváltképp a nagyvárosi, a természeti világot (egészséges levegő, erdő, mező stb.) nélkülözi vagy csak igen kis mértékben élvezheti (hétvégi kirándulások, sétaterek, stb.). A város kőrengetege, a levegőrontó füstfelhők, a zeg-zugos sikátorok, a szűk szobák mind elveszik az életet tápláló levegőt, minden egészség alapját. Az idevágó pontos anthropológiai adatok igazolják (37, 58), hogy a vidéki tanulók testi méretei fölülmulják a városi diákokét.

A városi élet káros hatása az iskoláskor első éveiben sokkal szembeötlőbb, mint a későbbi esztendőkkben. A városi gyermek idegége, szellemi világa is más síkokban terül el, mint a falusié. A nagyváros élénk utcái, nagy távolságai, a létért való keserves küzdelem, a sok veszedelmet magában rejtő forgalom és az ezernyi technikai berendezés — kezdve a gázfőzőtől el a legszövevényesebb villamos készülékig — bár sokkal fokozottabb mértékben veszik a gyermek érzékszerveit, figyelmét, emlékezetét, képzeletét, akaratit tevékenységét, stb. igénybe, mint a primitív falusi élet, mégsem tudja s nem is akarja valamennyi ingerét feldolgozni. Ez az egyik oka a nagyvárosi gyermek felületességének (110, 119, 138). Sok dolgot nem vesz észre, mi a falusi gyermek figyelmét leköti. Igaz, hogy utóbbinak több ideje is jut a benyomások feldolgozására. Ezért jobb a megfigyelőképessége, mint a városi gyermeknek.

A falu a nyugodt szemlélődésnek teremt meg az alapját, a város a nyugtalan, ideges, folyton siető s fantáziákban élő jellemnek a kialakításához vezet. A fényes nézőablakok, a mesterkélt ízlésű mulatók, a körmönfont bárók és a sok csábítási lehetőség a nagyváros nem egy gyermekét a romlás útvesztőjébe kergeti.

A falusi ember nyugodtságának a sík mező, a csendes erdő, a komor hegyek, a végeláthatatlan tavak az adaequat milieui. A siető, folyton izguló városi embernek a benyomások számtalan száma teremt megfelelő milieut.

A falusi ember a városban, a városi ember falun általában meg tud ugyan szokni, de minden attól függ, hogy milyen

korban t
nel van

A f
lyázás) t
társa. A
való játé
vitást kö
városi gy
gek játé
tások túl

A f
gyermek
megcsón
ritkaság
foglalkoz
hajlami c

A v
latok ált
12—15 é
ban van
minden
nagyobb
többet tu
amennyi

A v
köti le.

A f
naivitása

Az
gyermek
lékezeti
(1). Bajó
tokon a
városiak
techniká

Az
— figye
értéket
alig van
kek hiba

Kr
világ ell
gunk (7
iskola v
toztatni
előnyös

A
át. A jaz

korban történik ez az áttelepülés s milyen milieutípusú egyénnel van dolgunk.

A falusi gyermek játékaiban (labdázás, kergetőzés, korcsolyázás) talán élénkebb, elevenebb, mint hasonlókorú városi társa. A rét, a mező, a forgalom nélküli széles utca a szabadban való játékra hívogat. Mégis a falusi gyermek ezekben az aktivitást követelő játékokban a nyugodt megfontoltság embere, a városi gyermek az ezernyi inger nyugtalanító hatásával az idegek játékszerévé válik. Gondoljunk csak a sport, a rekordjavítások túlhajtásaira.

A falusi gyermek hagyományokban nevelkedik, a városi gyermeknek alig jut valami az ősi tradíciókból. Ott a merev, megcsontosodott régi formák évszázadokon át élnek, itt nagy ritkaság az egy évtizedes lakás. Ott nemzedékeken át egy-egy foglalkozás, itt a gyakran változó pályák, ha csak az öröklött hajlami csorbát nem üt e tételen.

A városi gyermek értelmi színvonalát az idevágó vizsgálatok általában magasabbaknak értékelik, mint a falusiét. A 12–15 éves falusi gyermekek részben még az akciók stádiumában vannak (1, 110). Nem szabad azonban azt gondolnunk, hogy minden téren felsőbbrendű a városi ifjúság. Nyelvi készségük nagyobb, mint a falusiaké. A német közmondás szerint: a paraszt többet tud, mint amennyit mond, a városi többet mond, mint amennyit tud (24, 25, 119).

A városi gyermekek érdeklődését a sport és a politika köti le. A falusiak kevésbé érdeklődnek ezek iránt.

A falusi gyermeknek nem nagy a képzelete. Egyszerűsége, naivitása mélyen a valóságban gyökerezik (50, 110).

Az elvont gondolkodásban, bizonyos tesztekben is a városi gyermek vezet (5, 57), felfogásuk is gyorsabb. Ellenben az emlékezeti munka teljesítményeiben a falusi gyermekek vezetnek (1). Bajorországi gépgyári munkások kiválasztásakor a vizsgálatokon a falusi gyermekeknek csak 53%-a felelt meg, míg a városiaknak 93%-a. Az ok: a falusi milieu primitív volta, technikátlansága.

Az iparosmunkás gyermeke a pszichológiai vizsgálaton — figyelem, emlékezet — nagy részben mennyiségileg jobb értéket tüntet fel, mint a falusi gyermek. Minőség tekintetében alig van teljesítményeik között különbség. Az iparos-gyermekek hibás értékei 22%-kal nagyobbak, mint a falusiaké (45, 90).

Krüger felveti azt az érdekes kérdést, vajjon az értelmi világ elkészett fejlődésével vagy állandó elmaradottságával van-e dolgunk (71). Ha a falusi gyermekek értelmi elmaradottságát az iskola vagy más kulturális tényező milieujével meg lehet változtatni, úgy minden esetre a falu gátló hatásával és a város előnyös befolyásával van dolgunk.

A falusi élet éppen napjainkban megy nagy átalakuláson át. A jazz, a kabaré, a színház, a hangverseny, a tudomány, az

irodalom különösen a rádió útján helyet nyert a földműves szobájában, a tanyák szérűiben, a puszták pajtaiban. A régi falusi élet kultúr-kapcsolatai meglazulnak, talán egészen veszendőbe mennek, de az új értékek még nem nyújtanak pótlást a régi világ helyett. A balatonberényi legény már vidáman éneklí jó somogyi dialektusban, hogy: „Pardony, pardony szenyóra“, de aprószentek napján még „korbácsónyi“ mennek, Luca-napján pedig „kotyóni“ járnak és ugyancsak nagyot néznek a hivatalos helyről kiküldött mű-regősökön, kiknek hivatásuk volna a régi hagyományok életben tartása. Sem ezek, sem agyonrendezett népiünnepélyek, erőltetett népszínműtáncok és mesterkéltnépviseletek nem fogják a mult szép szokásait megőrizni, ha a nép már ezeknek nem érzi szükségét. A Pestre felkerült magyar paraszt hamarosan leveti a falusi gunyát és városi ruhát ölt. Úrasan beszél és nézeteinek a maga módján csinál „propagandát“, a piaci „strandon“. A falu jelenkori problémája egy élő falusi kultúráért való küzdelem (10, 11). Hogy ez milyen irányban fejlődik, azt a milieupszichológia nem befolyásolja, legfeljebb csak megfigyeli. Az élet úgy sem engedi magát szabályok és rendeletek béklyói által korlátoztatni.

b) A munkás gyermek milieuje

a) A szegény gyermek pszichológiája

A kulturális környezet jelentős része a *szociális milieu*, mely régebben — a természeti tényező mellett — szinte az egész milieu-próblémán uralkodott. Igaz, hogy a kulturális és személyes mozzanatoktól nehéz élesen elválasztani a szociális hatásokat, annyira összefonódnak kultúra, ember és természeti viszonyok. Hogy a szociális mozzanat ennyire előtérbe tolult, annak oka a legutóbbi száz év technikai előhaladása és az ezzel párhuzamosan kialakuló munkásmozgalom. A technika rohamos fejlődése (gőzhajó, vasút, telefon, mozi, rádió, stb.) közelebb hozta az embereket egymáshoz és olyan népmozgalmat idézett elő, mely — mint *Sombart* mondja — messze maga mögött hagyta a népvándorlást (117). Az ipari munkásság külön ipari milieut teremtett; természeti világa: a szén, a vas; kulturális világa: gazdasági helyzetéből támadó szakszervezeti önképzés és oktatás; egyénisége: a tömegmozgalomban elenyésző, de nem teljesen elvesző ember.

Az ipari munkára legmélyebben hatnak az embert formáló gazdasági tényezők.

Minden nagyobb társadalmi osztálynak megvan nemcsak a maga sajátos lelki alkata, hanem, ami még érdekesebb, saját anthropológiája is. Ha vannak ipari betegségek, melyek pl. csak a fazekasok vagy gyufagyári munkások szervezetét támadják meg, nem

nehéz el
átalakít

A
vésznek
az oxigé
látjuk (4

Eg
pusztító

Uj
éves tan
Kutatán
fekvőhe

osztani.
Ez
vonatko
tanulók

263
gával als
gyedmag
másod-

Ap
rével hál
nővérevel
viszonyo
mis nem

A
más test
igen fon
dalmi m
ben köze
ugyanan
gyermek
a lathá,

Ér
zeddel e
bágyag
területe
társadal
tagjait l

A
fokozata
nagyság
egyénisé

A
* A
tanító úr
működés

nehéz elképzelni, hogy a kora ifjúságtól folytatott nehéz ipar átalakítóan hat az egyén testére, lelkére.

A szegénység betegségeinek — az angolkórnak és a tüdővésznek — gyökerét a lakásnyomorban és ezzel kapcsolatban az oxigén, a napfény hiányában, az elégtelen taplálkozásban látjuk (44, 46).

Egy-két szám élénk fényt vet a lakásnyomor testet-lelket pusztító veszedelmére.

Ujpest egyik szegénynegyedében levő elemi iskola 6–11 éves tanulóinak hálóbhelyviszonyairól adatgyűjtést végeztem.* Kutattam, hány gyermek alszik egyedül s hányan kénytelenek fekvőhelyüket másod-, harmad- vagy többedmagukkal megosztani.

Ezek a magyar viszonyokra és normális gyermekekre vonatkozó értékek valamivel jobbak, mint a kisegítő iskolai tanulók németországi adatai (v. ö. II. 2. fej.).

265 tanuló közül egyedül csak 90 (24%) alszik; másodmagával alszik egy ágyban 113 (43%); harmadmagával 23 (9%); negyedmagával 4 (2%), vagyis a 6–11 éves gyermekeknek 54%-a másod- vagy többedmagával alszik egy fekvőhelyen.

Apjával alszik 12 (5%) leány, anyjával 22 (8%) fiú. Nővéreivel hál 12 (5%) fiú; 46 (17%) fiú fiútestvéreivel, 43 (16%) leány nővéreivel osztja meg fekvőhelyét. Hogy ezek a rendellenes lakásvizonyok a sexualitás útvesztőjébe, nem egy esetben az abnormis nemi életbe kergetik az ifjúkorúakat — világos.

A munkásosztály — szemben az értelmiségi osztállyal — más testi és lelki alkatot mutat. S itt az anthropológiának egy igen fontos megállapítására kívánok rámutatni. Hasonló társadalmi milieu gyermekei, ha más országból valók is, testi fejlődésükben közelebb állanak egymáshoz, mint ugyanannak a nemzetnek, sőt ugyanannak a városnak különböző szociális környezetből származó gyermekei. Tehát a szociális feltételek sokszor súlyosabban esnek a lathá, mint a faji különbségek (58, 135).

Érdekes, hogy ezt az anthropológiai tételt jó néhány évtizeddel előbb egy magyar történettudós, a nemesség és a jobbágság közötti különbséget tárgyalva, szociális és pszichikai területen is megállapítja. Grünwald Béla szerint (42) a hasonló társadalmi (nemesei) milieu ugyanegy osztálynak más nemzetbeli tagjait lelkileg is, gazdaságilag is közelebb hozza egymáshoz.

A gazdasági helyzetet régebben egyszerűen az anyagi jólét fokozataival fejezték ki. Kutatták a jövedelemnek, a család nagyságának stb. befolyását, de mindezekkel nem tudtak az egyéniséghez közelebb férkőzni.

A szülők keresete párhuzamot tüntet fel egyrészt a gyer-

* Az adatgyűjtés munkájában Bott Ferenc ujpesti áll. elemi iskolai tanító úr volt segítségemre. Ezúttal is őszintén köszönöm értékes közreműködését.

mekek testi alkatával, másrészt az ettől függő szellemi munka teljesítőképességgel. A gyermekek iskolai teljesítménye és a szülők keresete, illetve gazdasági helyzete közötti korreláció mértéke 0.60-at tesz ki (89). Azonban egyedül a jövedelem nem lehet fokmérője a milieubeli elhelyezkedésnek és a szellemi színvonalnak. Keresztezi, mégpedig élénken befolyásolja ezeket a mozzanatok a felügyelet hiánya, az egészségügyi és nevelési szabályokban való járatlanság, stb. A jókereső újságarus gyermeke elhanyagoltabb lehet, mint a szegény házmesteré, ki egész napját gyermekével töltheti.

Nagyjából azonban a szélső értékek mégis tájékoztatnak. Ezért a család szociális helyzetének meghatározásául a *szegénység* és *jómód* könnyebben megállapítható csoportjait vettem fel (130—131). Nem helyes az az osztályozás, mely a tanulatlan, tanult munkás, kishivatalnok, kereskedő, iparos, jobb fizetésű tisztviselő s végül a szabad pályán mozgó gyermekeinek csoportjait vagy az egyetemet végzettek, közepes- és kishivatalnokok, önálló és nem önálló iparosok, tanult és tanulatlan munkások osztályait (12) veszi alapul. Hisz nagyon könnyen elképzelhető, hogy a kishivatalnok családja is ugyanolyan nyomorúságos viszonyok között él, mint a tanulatlan munkásé. Épp ezért ott, ahol ez lehetséges, a fenti két csoportra való beosztást ajánlom.

A szegény gyermekek hallása — Weil német, *Saint-Hilaire* francia és *Niceforo* olasz adatai szerint (93) — rosszabb, mint a jómódúaké. Tapintásuk és fájdalomérzésük is csökkentértékűbb gazdag társaikénál. A többi érzékszerv működése terén is a gazdagok értékei a jobbak.

A szegény gyermek a tanulásban gyorsabban fárad ki, mint a jób módú. De a szegény, dolgozó gyermek viszont az első iskolai órában jobb munkatelsítményt tüntet fel (137), mivel már megvan a munka lendülete; munkagörbéje a tanítás kezdetén már bizonyos magaslatot ér el.

Intelligencia-színvonal tekintetében a szegény gyermekek 1½ éves hátrányban vannak a jómódúakkal szemben (*Decroly-Degand*; 23 és 29). A falusi, az iparos, a primitív (néger) ember gyermekének képzeleti világa szegényes (3).

Emlékezeti vizsgálataim (131, 132) különös figyelemben részesítették a szociális milieut.

Volt a megvizsgált hetven 6—11 éves elemi iskolai növendék között egy csoport, mely rendellenesen látszott viselkedni a felállított emlékezeti normákkal szemben. Alaposan szemügyre véve ezt a csoportot, kiderült, hogy egy kültelki iskola szegénysorsú gyermekeivel van dolgunk. A szegény milieu hatása világosan éreztette hátrányos befolyását az emlékezeti munka terén. A gyermekeket — mint említettem — a jómódúak és a szegények csoportjába soroztam.

Eredményeimet (a *Ranschburg*-féle szópárokkal történt a vizsgálat) a következő összefoglaló táblázatban közlöm:

Közvet

terj
null
legr
legb
átla

Másnap

terj
null
legr
legb
átla

Ez a tábl

1.

tartó emb
mint nél

2.

lággyerm
mint sze

3.

letnélkü
asszociác
nullás re

4.

A kifára
Anégy sz
képvisel
zium, k
gyermek

A

családja
kisebb
54%-a
kertül k
nyos tel
ségnek.

A

szabb i
szociális
vel nag

	S z e g é n y	G a z d a g
Közvetlen emlékezet:		
terjedelme	79·48%	84·65%
nullás reprodukciói	5·12 „	2·56 „
legrövidebb időtartama	1·4 mp	1·2 mp
leghosszabb „	3·1 „	2·4 „
átlag „	2·0 „	2·0 „
Másnap emlékezet:		
terjedelme	73·06%	82·05%
nullás reprodukciói	12·82 „	7·69 „
legrövidebb időtartama	1·6 mp	1·4 mp
leghosszabb „	3·3 „	3·0 „
átlag „	2·1 „	2·0 „

Ez a táblázat szavakba öntve azt mondja, hogy

1. a jómódú 6—11 éves iskolásgyermekek közvetlen és megtartó emlékezeti terjedelme (az itt nem közölt egy hét utáni is) jobb, mint nélkülöző társaiké.

2. A kedvezőbb szociális viszonyok között élő 6—11 éves iskolásgyermekek közvetlen és megtartó emlékezetének időtartama rövidebb, mint szegény iskolatársaiké.

3. A jómódú gyermekek sokkal ritkábban reagálnak feleletnélküliséggel, mint a szegények. Utóbbiak kevés begyakorolt asszociációval rendelkeznek s gátlás esetén könnyen létrejön a nullás reprodukció.

4. A szegény gyermek gyorsabban fárad ki, mint a gazdag. A kifáradás sok oka között nem utolsó helyen szerepel az éhség.

A definíciós teljesítmények négy megállapított fokának négy szociális réteg felel meg (107); ennek a négy rétegnek képviselői az egyes iskolafajok tanulói (gimnázium, reálgimnázium, két népiskola; egyik tanult, másik tanulatlan munkások gyermekeivel).

A bukott tanulók jórésze (22·3%) a tanulatlan munkások családjának gyermeke; a kereskedők, iparosok gyermekei itt kisebb számmal (10·7%) szerepelnek. A kisegítő iskolai tanulók 54%-a szintén a tanulatlan munkás-családok gyermekeiből kerül ki (43, 124). Az alsóbbrendű társadalmi milieu tehát bizonyos tekintetben meghatározó tényezője a lelki rendellenességnek.

A kedvezőtlen környezetben felnövekedő gyermekek hosszabb ideig maradnak az ú. n. substanciumos stádiumban. A szociális milieu kedvező volta a nyelvbeli kifejezés fejlettségével nagyjából párhuzamosan halad (2, 4). A jómódúak általában

a nyelvi készség, a szegények a kezűgyesség terén tüntetnek fel jobb eredményeket.

A milieure vonatkozó pszichológiai vizsgálataim (130, 131), melyekre már 1912-ben, majd újabban 1931-ben mutattam rá, bizonyos anthropológiai kutatások eredményeivel hozhatók kapcsolatba. Eszerint: *minél jobb a szülők gazdasági helyzete, annál kedvezőbb gyermekük testi fejlettsége.* — Hrdlicka-nak newyorki menhely-gyermekeken végzett anthropológiai vizsgálatai kimutatták, hogy a rosszabb életkörülmények és az első életévek kedvezőtlen nevelési viszonyai az izomerő fejlettségében nyilatkoznak meg legszembetűnőbben. Mac Donald-nak washingtoni vizsgálati eredményei még érdekesebbek. Munkás- és nem-munkásgyermekek fejkörfogata minden évfolyamban kisebb, mint a nem-munkásgyermeké. Az iskolai előmenetelt is figyelembe véve, tételként mondja ki, hogy *a növekvő fejkörfogattal a szellemi képességek is gyarapodnak.*

A gazdasági viszonyok tehát — összefoglalva okoskodásunkat — meghatározó tényezői az emberi test fejlettségének. A testnek felépítésétől, jól vagy rosszul tápláltságától függ a lélek egészsége vagy betegsége. Világos tehát, hogy a hiányosan táplált test — átlagértékben beszélve — abnormis lelket foglalt magában. Mivel pedig *a szegénység* szomorú velejárója a rossz és kevés táplálék, ennek *szükségszerű következménye a csökkent testi fejlődés és ennek nyomán a lefokozott, a normálistól eltérő lelki élet.*

Eszünk ágában sincs azt állítani, hogy valamennyi jó-módú gyermeknek jó és minden szegénynek gyöngye intelligenciája van. Csak átlagértékekről szólunk. Éppúgy nem fogja senkisémm tagadásba venni, hogy vannak testileg leromlott gazdag tanulók és vasgyúró szegény gyermekek. A tehetséges gazdag gyermekek előnyös testi és értelmi fejlődésével szemben áll az a veszedelem, melyet az elkényeztetés, az önállótlanlás és az élvezetek túlhajszolása jelent számukra (31, 136). A gazdag milieunek ezzel a három tényezővel nagy és súlyos küzdelmet kell megvívnia. A bőségnek, a gazdagságnak is éppen úgy megvannak a maguk sajátos betegségei, mint a szegénységnek. Itt a túlhajtott élvezet szerepel, mint betegségokozó, hacsak a bölcs mérséklet gátat nem állít ennek a veszedelemnek. Elhájasodás, cukorbetegség, csúsz, kimondottan a jólét betegségei (46).

β) A szegény ifjúság milieuje.

Az ipari munkásság gyermekeinek milieupszichológiája nagyjában megegyezik a nélkülöző ifjúság lélektanával (63—65, 109, 121). Nem mondunk újat, ha a szűkös viszonyokban vergődő gyermekévekre mutatunk rá. Milyen milieuból sarjad ezeknek a munkásfiúknak, munkáslányoknak lelkivilága?

Ez az ifjúság a nagyvárosok néhány szál fűvel dísztelen-

kedő hon-
lakása köz-
telki játszó-
leírt réjtér-
mekék ját-
— kik nem

A né-
dülő ifjú-
a gyenge
kenyérhan-
örömet ta-
tartja mag-
tésre törel-
tanulása-
alsóbbren-
kiöltözkö-

A na-
Mikor De-
éves prole-
kiegészíth-
osztályána-

Az a
pázott ifjú-
ségben va-

A g-
güket az
mértékben
var, mely
diákélet v-
ség, az ál-
sem kielé-
figyelemb-
nem jut l-
madában
dáshomlo-
ülik körü-
tálalt fel-

Az i-
segédek k-
környezet-
valami na-
semmi ké-
„uri“ mi-
ban szoci-

A na-
giai profi-
morúságo-
otthonába-

kedő homokbuckáin nevelkedik fel, ha véletlenül akad ilyen lakása közelében. Gondoljunk Budapest egyik-másik terére, külterki játszóhelyére vagy Bécs proletárkerületének *Rada* (102) által leírt réjtjére. Vidáman futballozó fiúk keresztezik apró gyermekek játszadozását, ezek meg gyöngéd szerelmes párokon, — kik nem látnak, nem hallanak — csetlenek-botlanak keresztül.

A nélkülözések az inasévek alatt sem kímélik meg a serdülő ifjút s a nagyváros sok csábítása hamar a fertőbe rántja a gyenge ifjú lelket. S nagy szerencse, hogy ilyen küzdelmes kenyérharc dacára is a nagyvárosi iparos ifjúság az életben örömet talál. Igaz, hogy *elnyomottságát érzi s csökkentértékűnek tartja magát; bizalmatlan mindenkivel szemben s ezért kiegyenlítésre törekszik.* Van, ki bámulatraméltó önképzéssel, nyelvek tanulásával, irodalmi műveltség elsajátításával egyenlíti ki vélt alsóbbrendűségét, míg a másik, a nagyobbik rész, vasárnapi kiöltözködéssel, tánciskolával is beéri.

A nagyvárosi ifjúság előbb érik nemileg, mint a falusi. Mikor *Dehn* azt mondja, hogy a nagyvárosnak kevés olyan 18 éves proletárja van, ki szexuális megtartóztatásban él, bátran kiegészíthette volna a 18 évesek kategóriáját a nagyváros középosztályának fiaival.

Az agyongyötört, agyonhajszolt, az élet küzdelmeitől megté-
pázott ifjúság más érzelmi életet él, mint a polgári osztály. A köz-
ségben való helyét is ez a másfajta beállítottság határozza meg.

A gazdasági viszonyok nagy mértékben rányomják bélye-
güket az egyénre. *A pénztelenség, az anyagi gond a legnagyobb mértékben át tudja formálni az emberi lelket.* Pillanatnyi pénzza-
var, mely a jobb lehetőségek holnapját biztosan látja vagy a diákélet vidám hónapvége nem ide tartozik. A munkanélküli-
ség, az állandó állástalanság vagy a legszerényebb igényeket sem kielégítő heti vagy havi fizetések jönnek itt elsősorban figyelembe; heti fizetések, melyekből már csütörtökön este nem jut kenyérre vagy havi járandóság, mely a hó utolsó harmadában már rég elfogyott. Szomorú, szenvedő anyák, barázdashomlokú, kétségbeesett apák, éhes, elcsigázott gyermekek ülnek körül a csupasz asztalt, melyre az élet nekik édes-keveset talált fel.

Az iparos ifjúság után közvetlenül a kereskedőinasok és segédek következnek a sorban, ha a milieu lefokozottságát, a környezet káros hatását tekintjük. A kereskedelmi alkalmazott valami nagyra, többre hivatottnak érzi magát. A munkással semmi közösséget sem vállal, mert ez nem egyeztethető össze „uri” mivoltával. Ő alkalmazott és nem munkás, pedig valójában szociológiailag ő is a munkásság tagja (26).

A nagyvárosi iparosleányról éles és megkapó pszichológiai profilt rajzolt *Kelchner Matild* (65). Mint családtag, a nyomorúságos lakáviszonyok következtében nem találja helyét otthonában. A nagyvárosi leányok elzüllesztésének itt van egyik

legfőbb oka. A nemek elkülönítése lehetetlen, a rendezett családi élet nem talál nyugodt talajra, a fertőző betegségeknek ellenben bőséges melegágya ez a menedékhelyszerű „lakás”. — A háború előtt az ipari munkáslányokat, a háború után már az ú. n. középosztály gyermekeit is züllésbe kergeti ez az otthontalan otthon. A korcsma füstös levegője, a bár és kávéház vészthozó, csábító csillogása, a fogház világtalan falai nem lehetnek ijesztőbbek a sivár otthonnál.

Zola Gervaise-ének oly megható és egyszerű kitűzött élet-célja:

„Uramistenem, én nem vagyok nagyravágyó, nem kívánok sokat. Az én célom csak az, hogy nyugodtan dolgozhassam, legyen mit ennem, legyen egy tiszta zug, ahol lehajthassam fejemet... Aztán talán még arra is vágyhatik az ember, hogy saját ágyában haljon meg odahaza...”

S az életnek hány Gervaise-e van, ki ezt a legprimitívebb emberi igényét nem tudja kielégíteni.

A létfenntartás korai kenyérkeresetre szorítja az ipari pályán mozgó leányokat. Nem a hivatás, hanem a pályaválasztás nyomul itt előtérbe. Ez pedagógiai nézőpontból semmiesetre sem ideális, de a szükség nem azt nézi, hogy hol talál a leány hivatásának megfelelő munkahelyet, hanem azt, hol terem számára előbb egy darab kenyér. Ezért aztán nem ritka a pályaváltoztatás sem, mely a konjunktúrát is számításba veszi.

S itt fel kell hívnom a figyelmet azokra a leányokra, kik mint utcai árus kerülnek az erkölcssteleenség egérfogójába. A „lokálokban” való virágárusítás vezet ezen a téren, hogy csak a legkínzóbb ilyen foglalkozást említsem.

Szabad idejét a munkásleány nem tudja tervszerűen, tudatosan kihasználni. Inkább a könnyű, könnyelmű mulatozások, mint a nemesebb szórakozások vonzzák. A gyilkos szesz, a léha olvasmány, az utóbbi évtized sikamlós és merész mozija, napjaink kacér és dévaj tánca, a pajzán hétvége, a nyár kihívó partifüldője mint mindent felfaló moloch pusztítják ezeket az egyszerű, együgyű gyermekeket. Pusztítják erkölcsükben, érzelmeikben, egészségükben, egész egyéniségükben.

A munkásleányok 14 éves korukban rendszerint nemileg felvilágosultak. Fájdalom, ezt a felvilágosítást a tömeglakás, az ágyrajárás, a szabad szerelem, a nemi élet leplezetlen nyíltsága hamar és kíméletlenül elvégzi. *Kelchner* (65) szerint 15—16 éves korban meghitt szexuális élmények már nem ritkák, sőt terhesség és nemi betegség is előfordul. Vannak leányok, kik minden válogatás, minden szerelmi vonzódás nélkül zuhannak a szexuális szakadékba.

A vallástól — a pártdogmák hatása alatt — hamar eltávolodnak (139).

Egy új erkölcsi felfogás alakul ki körükben, mely messze

eltávolodni magának két barátja látnak a viszonyról

Ezek találhatók elfajulásban

Az eg alatt a szel emelkedni. ciája között lépést tart

A ter telt formái

a) Az ken állapít allanak a meg. Ahol get — nem tést, ott az angolai, stl ausztráliai elszigetelő nyésztés is

β) Az gyermekek sorba sülly saik a szer Rauber (10 mestersége beszélünk, bizonyos v között leh esetek is. őket a sor rencsétlent híressé vá akik elszöl ték ezt s felelő adae

A ny méket a t elszigeteli a kat szab k

eltávolodik a polgári erkölctantól. A leány „partnert” választ magának s ez a viszony csak akkor megbotránkoztató, ha netán két barátja volna a leánynak (26). Semmi kivetni valót nem látnak a partner változtatásában. Ellenben, ha ú. n. szorosabb viszonyról van szó, még eljegyzés és esküvő is lehetséges.

Ezek a németországi és ausztriai viszonyok nálunk is megtalálhatók jobb-rosszabb másolatokban, ha nem is olyan durva elfajulásban.

Az egész életen végigvonuló szegénység nyomasztó hatása alatt a szellemi színvonal egy bizonyos koron túl már nem tud felemelkedni. A 20—25 éves és a 60—65 esztendő munkás intelligenciája között alig van különbség. A korrall a szellemi élet nem tud lépést tartani s a 25-dik év körül megakad (93).

c) Elszigetelt milieu

A természeti, a kulturális és az emberi milieunek elszigetelt formái is vannak.

α) Az izolált természeti milieu azokon az elszigetelt helyeken állapítható meg, ahol bőséges táplálék, kedvező viszonyok állanak a szervezetek rendelkezésére; itt ezek óriásokká nőnek meg. Ahol az elszigetelt terület — őserdő, fennsík, hegy, sziget — nem biztosít a szervezetek számára optimális megélhetést, ott az eltörpülés jelensége lép föl (pygmeusok, kongói, angolai, stb. afrikai, valamint az újguineai, melanéziai és egyéb ausztráliai törpe népek). Lambrecht (74) ezt a jelenséget az elszigetelődés (*insulatio*) törvényének nevezi. Hogy itt a beltenyésztés is jelentékeny szerepet játszik, világos.

β) Az elszigetelt kulturális milieu példái a vadonba kitett gyermekek, kik távol minden művelődési hatástól, szinte állati sorba süllyednek. A brassói, az averoyi vad, Hany Istók és társaik a szerzett gyöngélméjségnek azok az esetei, melyeket Rauber (105) a *dementia ex separatione* névvel jelöl meg. Ilyen mesterséges elszigetelés által szerzett gyöngélméjségről akkor beszélünk, midőn olyan kitett gyermekekkel van dolgunk, kik bizonyos valószínűséggel normálisok lehetnek. De e „vadak” között lehetnek öröklött vagy világrahozott gyöngélméjségi esetek is. A szülők — látván, hogy súlyos idiotával verte meg őket a sors, hogy szabaduljanak terhüktől — kitették a szerencsétlent az erdőbe vagy világgá bocsátották, mint pl. a híressé vált Hauser Kaspart. Azok a szerencsétlenek pedig, akik elszöktek hazulról, éppen lelki rendellenességük miatt tették ezt s ez elszigetelt életmódban keresték a lelküknek megfelelő adaequat — ez esetben kultúranélküli — milieut.

A nyomorék, a vak, a siketnéma, a siketnémavak gyermekeit a testi készség, a látás, a hallás, a látás-hallás hiánya elszigeteli a normális milieutól. Ez az elszigetelés szűkebb határokat szab kulturális milieujuknak.

γ) Az elszigetelt emberi milieu: az uralkodók, a főrangúak, az ú. n. felső tízezrek gyermekeinek szűk korlátok közé szorított milieuje.

A múltban, sok helyen még ma is, szinte légmentesen zárták el ezeknek a köröknek a gyermekeit a mindennapi élettől, a köznéptől. Hogy ez helyes, vagy nem helyes, nem tartozik ennek az előadásnak a keretébe. Mindenesetre érdekes szembeállítani az uralkodócsaládok gyermekei számára készített régi tanterveket azzal a mai okos szokással, mely a jövő uralkodóit és az uralkodócsaládok tagjait is nyilvános iskolákban, nevelőintézetekben taníttatja, nevelteti.

A főrangúak, a felső tízezrek objektív milieujének a normától eltérő szubjektív vetülete támad; egy olyan szubjektív milieuvetület, mely az átlagtól teljesen elütő világot mutat az egyénnek. Egy világot, mely a valóságban nincs meg vagy legalább is úgy nincs meg, mint azt a főrangú gyermek látja. S ennek sokszor nem a felső tízezrek az okai, hanem a polgárság, mely megakadályozza ezeknek a hódolattal körülvett gyermekeknek a köztük való szabad mozgást, a naiv gyermeki életet.

Az ő milieujük épp ezért nem tud a maga módján kialakulni. *Adaequat milieujüknek igazi része otthonuk meghamisított része az eltorzított külvilág, mely mindenütt, ahol megjelennek, ünnepi képet ölt s Potemkinfalvakat emel számukra.*

3. Emberi milieu

Ember nélkül hiába legszebb a természet.

Kölcsey ifjúkori barátjának, *Kállay*-nak leírja a tájat, hol lakik:

„A körny, melyben lakom, el van dugva szem elől, szép, de vad s felette magányos. Egyfelől nagy erdők körítene, másfelől nyílás esik s láthatárainkat a máramarosi hóbércek határozzák. Nem poétai hely-e, édes barátom? Csak az a baj, hogy *nekem emberek kellenek, nem lélektelen szépség.*“*

Természeti és emberi tényezők könnyen választhatók el egymástól, de emberi és kulturális tényezőket sokkal nehezebb egymástól élesen elhatárolni. Az ember hozza létre a kultúrát és a kultúra formálja az embert. A kölcsönhatás, a kereszteződés, az érintkezés számtalan pontban megállapítható, mégis vannak kimondottan emberi tényezők, melyeknek vezető szerepe a milieupszichológiában kétségtelen. Ilyenek, hogy csak a legkiemelőbb mozzanatokra rámutassak, a személyes tényezők: a család, a rokonok, barátok, ismerősök; az érintkezésből folyó tényezők: a foglalkozás, viselkedés a gyermekkel szemben

* A dőlt szedéssel való kiemelés tőlem származik. V. O. J.

és végül az intézmények (iskola, intézet, szanatórium, kórház, javító és fogház) hatása.

Fukuda (35) a személyi tényezők vizsgálatára tíz értékelési tényezőt vesz fel (a gyermek viszonya szüleihez, rokonaihoz, ismerőseihez; ezek jelleme, magatartása a gyermekhez, a mód, ahogyan a gyermekkel foglalkoznak, stb.). *Argelander* (3) a milieuhatásnak inkább reális részére kiterjedő kérdőívet szerkesztett. Főbb pontjai: a család, az alvás, táplálkozás, ruházat, tisztaság, szociális helyzet, jövedelem, lakás és a gyermek iskolán kívüli foglalkozása.

A személyes milieutényezők általában nagyobb hatással vannak a gyermek lelki fejlődésére, mint a reális milieufeltételek. S itt kapcsolódik be a nevelés nagy és mély munkája. Nem tartom azonban helytállónak *Lämmermann*-nak azt az állítását, mely szerint a gazdasági tényezők közül a jövedelemnek csak kis jelentőséget tulajdonít. A nincsteleenség sokszor csírájában elfojtja a köznapi emberek törekvéseit, de nem egy esetben kiváló elmék munkásságára is gátlóan hat. Szerencse, hogy ezek az esetek ritkák. Vagy talán nem ismerjük őket.

a) A család

A személyes tényezők közül a vezetőszerop a családé, mely életünk elválaszthatatlan és megdönthetetlen alapját alkotja; ez a gyermek természetes, adaequat milieuje. A család az élet csigaháza, melytől megválni nem tudunk, hacsak legősibb valóinktól nem akarunk elszakadni (73). A család az ú. n. külső vagy helyi milieube van beágyazva; ezalatt a falusi, városi, nagyvárosi milieut értjük; ide sorozzuk még a bérkaszárnnyát, a lakás környékét s végül a gyermeki milieu egyik külső életterét: az utcát (51).

A család, mint a gyermek milieuje, igen sokféle rendellenességet tüntet fel; ezeket *Busemann* (15) nyomán bizonyos típusok szerint csoportosítjuk. Három nagy csoportját (házassági, szülői és testvéri viszony) kettőre: a szülői és gyermeki konstelláció osztályaira korlátoztam és figyelemmel voltam az elvált szülők gyermekeinek, valamint a későn született és ikergyermek milieujére.

I. Szülői konstelláció

1. Rendellenes házaselet:

- a) a törvénytelen,
- b) a házasságon kívül,
- c) a házasság előtt született gyermek és milieuje.

2. Formailag törvényes házasság:

- a) szerencsétlen házasságból,
- b) váláshoz vezető házasságból származó gyermek és milieuje.

II. A gyermek családi állása.

A) Viszonya szüleihez.

1. Egy házasság jó tekintetbe:

- a) anyátlan árva,
- b) apátlan árva,
- c) teljesen árva.

2. Két vagy több házasság jó tekintetbe:

- a) mostoha apás,
- b) mostoha anyás,
- c) teljesen mostohagyermek és milieuje.

B) Viszonya testvéreihez.

1. A gyermekszámot tekintve:

- a) testvértelen,
- b) kevés testvérű,
- c) sok testvérű gyermek és milieuje.

2. A gyermek helyzete testvérei sorában:

- a) első,
- b) középső,
- c) utolsó gyermek,
- d) későn született,
- e) ikergyermek és milieuje;
- f) egyetlen fiú sok leány között;
- g) egyetlen leány sok fiú között.

A rendellenes házaseletben alig törődnek a gyermekkel a mindennapos jelenetek, az örökös összezőrdülések a legszomorúbb szemléltető oktatással szolgálnak a szerencsétlen csemetének. Törvénytelen gyermekek iskolai osztályzata rosszabb, mint a hasonló társadalmi környezetből származó törvényes gyermekeké (1). A lusta, a hanyag tanulók a rendellenes családi élet szükségszerű hajtásai. A rossz példa, a felügyelet hiánya, a gyöngye erkölcsi talaj mindmégannyi tényező, mely a hanyagságnak veti meg az alapját. Vizsgálatok kimutatták (7, 69), hogy azokban a rendes családokban, melyekben a munka mintaadásul szolgál, a hanyagok száma százalékosan is elenyészően kisebb, mint a zülalt családi viszonyok között felnövekedő gyermekek körében. Az elvált vagy válófélben levő szülők gyermekei hamarosan megismerkednek a gyűlölködés, a fondorkodás, a pénzéhség, a zsarolás, a fenyegetés, a büntető- és házasságjog éppen nem nekikvaló fegyvertárával. Egyik napon az apa, másik napon az anya befolyásolja a maga módján és érdekeinek megfelelően a gyermeket. A kevésbé intelligens szülő ellenséges érzületeket igyekszik a gyermekben felébreszteni a másik féllel szemben. Hazugságok, rágalmak, csalások, hamis

tanúzás
gek ebl
egyszer
A
sötétebl
vény so
díjat m
apán ha
A
igen sz
A
fejlődés
mek,
fel, isko
felügyel
mek le
esik a l
képe, m
de szer
ban va
250 jav
6 éves
11'60/0 p
sorsra
40/0 m
Az
egyikén
90/0-ró
százalék
Fo
hoz, val
vagy s
tekintet
alkalma
A nagy
jobbna
mann s
egy op
3-4. U
óhajtott
lataim a
alul ma
Az
mon a
kérdés
gyermek
A
juk meg

tanúzásra való rábírás, hamis tanuskodás mindennapos jelenségek ebben a milieu-ben. A gyermeki „milieu-idegességnek“ nem egyszerű előidézői ezek a durva válságok.

A formailag törvényes házasság rendellenességeinél még sötétebb képet mutatnak a vadházasságok gyermekei; a törvény sokszor nehezen éri utól az apát s ha a bíróság a tartásdíjat meg is állapítja, még mindig kérdés, be tudják-e azt az apán hajtani.

A családi konstelláció hatását a gyermeki lélek kialakulására igen szépen dolgozta ki az individuálszichológia (136).

Az árva- és mostohagyermek helyzetét a lelki fejlődés szempontjából bővebben fejtegetnünk fölösleges. Gyermek, kik szülők vagy csak az egyik szülő nélkül nevelkednek fel, iskolai előmenetelükben hátramaradottabbak, mint a szülei felügyelet alatt felnövekedő tanulók. Az atya elvesztése a gyermek lelki, erkölcsi fejlődése szempontjából mindig súlyosabban esik a latba, mint az anyáé. Az apátlan árvának nincs mintaképe, nincs támasza, következetes irányítója és nincs szigorú, de szerető vezetője. A fiatal gyermekségben és a serdülés korában való elárulás a legvésthozóbb időszak (72, 108). Heim 250 javíthatatlan rabon végzett vizsgálatai szerint: 20·8% már 6 éves korában teljesen árva vagy felárva volt, 7·6% hat és tíz, 11·6% pedig 14–16 éves kora között jutott erre a szomorú sorsra (id. 17 sz. 149 l.). Vagyis valamennyi megvizsgált közül 40% már 16 éves kora előtt árva lett.

Az iskolai előmenetelt is károsan befolyásolja a szülők egyikének elveszte. A bukási valószínűség ezekben az esetekben 90%-ról 140%-ra emelkedik; az anya elvesztése nagyobb bukási százalékot von maga után, mint az apáé (16).

Fontos a gyermeki milieu szempontjából a testvérek számához való viszony is. Az egyke más milieut kap, mint a kevés vagy soktestvérű gyermek. Az egyke-gyermek intelligencia tekintetében rendszerint felülmúlja a hasonlókorúakat. Szociális alkalmazkodóképessége azonban igen csekély (8, 32, 33, 73, 82). A nagyobb testvéri körben felcseperedő gyermek az iskolában jobbnak mutatkozik az egykénél is, a kéttestvéreknél is. Busemann szerint (16) a tanulási teljesítőképesség szempontjából van egy optimális gyermekszám; a középiskolára vonatkozóan ez 3–4. Ugyancsak fontosnak tartja annak a megállapítását, vajjon óhajtott vagy nem kívánt egykével van-e dolgunk. Tapasztalataim alapján a hivatlan egyke akárhány esetben a normán alul marad. Ok: magzatelhajtási kísérletek (?) és elhanyagolás.

Az egyetlen gyermek szerencsétlensége, hogy lépten-nyomon a szülők érdeklődésének a középpontjába kerül s minden kérdés megvitatásáról ő is tud. Való igaz, hogy két szülő egy gyermek számára nagyon sok (15).

A kevés- és soktestvérű gyermekek számát talán kétféleképpen állapíthatjuk meg. Az egyke kedvezőtlen és a középső gyermek kedvező

helyzetének keverékét látjuk ezekben a párokban. Nekik is bőven kijut az elkényeztetésből, a túlzott féltésből, de ez szerencsére már két gyermek közt oszlik meg s így intenzitásukból is sokat veszítenek ezek a túlhajtott szülői érzelmek és gondok. Az idősebbnek és az ifjábbnak itt természetesen egészen más a helyzete, mint az első és utolsó gyermeknek egy nagyobb testvérsorban.

A soktestvérű gyermekek milieujében a nagy szeretet helyett nem egyszer a szülők szeretetlensége válik szembetűnővé. A kis jövevényt nem nagy örömmel üdvözlnek s inkább a könnyelműség büntetésének tekintik (136). Minél nagyobb a család, annál kisebb a gyermek intelligenciája. A korrelációs tényező ezekben az esetekben leginkább 0.20–0.30 között mozog (1). A nagyszámú család kedvezőtlen milieuhatásának magyarázatát a gazdasági viszonyok rosszabbodásában látjuk. A család szaporodik, de a jövedelem a régi marad s a nagy gyermeksereg ápolására sem jut elegendő ideje az anyának. Az egyke-gyermek intelligencia-hányadosa átlagban: 107.9; az egytestvérűeké: 105.6; a kétestvérűekké: 101.5, míg a nyolctestvérűeké: már csak 85.5.

A gyermek helyzete a testvérek sorában sokszor mély hatással van jellemének kialakulására.

Az első gyermek, ha évek múlva érkezik csak meg kis testvérkéje, az egyke minden sajátosságát magán viseli. Féltékenység, elhanyagoltság érzelmé lesz benne úrrá, mert uralma a családon belül megdőlt. Később megbarátkozik az adott helyzettel, felismeri az idősebb előnyeit, majd játszótársat is talál testvérkéjében s a volt egyke hibái teljesen háttérbe szorulhatnak. A testvéri harmónia megteremtésében természetesen a szülőnek jut a legnagyobb szerep. Különösen arra kell ügyelni, hogy az idősebb ne akarja zsarnokoskodással, fölényeskedéssel, mindent-jobbantudással elvesztett uralmát biztosítani.

A középső gyermek helyzete igen kedvező. Az idősebbtől tanul, az ifjabbat ő tanítja s ez önértékét emeli. Főlérendelt és alárendelt egyszemélyben s így igen sok alkalma van, hogy mindenfajta szociális beállítottságban megállja helyét (40). Az individuálszociológia nem ítéli meg ilyen kedvezően helyzetüket (136). E felfogás szerint a középső gyermek nagyon háttérbe szorul és bátortalanná lesz. — Félték, suta és a gyámoltalan viselkedés egész életének útravalója. — Megfigyeléseim nem tudják az individuálszociológiának ezt az álláspontját igazolni s ahány háromgyermekes családot csak láttam, ott a középső az egészséges, kiegyensúlyozott jellem és munkabírási típusa volt. Ahol ettől — egy-két esetben — eltérést találtam, ott vagy a pubertás zavaró mozzanatával vagy lelki rendellenességgel álltam szemben.

Az utolsó gyermeket nemcsak a legifjábbnak, a védtelennek kijáró agyonbecézés, de egyben a többi idősebb testvérrel szem-

ben fenntar-
teszi (21),
mellyel m-
szem Jank-
nak iroda-

A ké-
milieujébe
gyermeké

Az
ként fejlőd-
pán felnő-

Az a-
vetülete, l-
jektív mi-
véreikébe

Az
viszont az
kák félre-
műkben v-
nak a fiú-

Az
Kolostorál-
Hét nőtes-
igazi nőie-
cérnaszála-
mozdulatt-
öszönössé-
nőiesség á-
világnak

A te-
kiknek ni-
előmenete-
leányok v-

Az e-
dalomban
elleneségei-
nyugvó v-
a betörők

A n-
számára -
cillist győ-
a hisztéria-
Rendellen-
vagy csal-
neki megf-
zésben, l-
milieut a-
normális

ben fennálló nagy hátrány nyomasztó érzése is bátortalanná teszi (21, 136). Az ő milieujé a nagyok, az erősek milieujé, mellyel mindenáron egyenrangú félként akar megküzdni. *Bab-szem Jankó* és a mesebeli három fiú legkisebbike ennek a típusnak irodalmi alakja.

A későn született gyermek idős testvérek és élemedett szülők milieujébe csöppent bele. Ezek a felnőttek közt felnővekedő gyermekek az egykéhez hasonló életet élnek.

Az ő nyelvi készségük és az első gyermeké egész más-ként fejlődik, mint az utánuk következőké, kik már nem csupán felnőttektől sajátítják el a nyelvet (2, 4).

Az azonos környezetben levő ikergyermek szubjektív milieuvetülete, ha egypetéjűek, majdnem azonos; a kétpetéjűek szubjektív milieuképe hasonlóbb egymáshoz, mint a többi testvéreikéhez.

Az egyetlen fiú a sok leány között teljesen nőiessé válik s viszont az egyetlen leány fiúk között fiússá, férfissá. Ezek a leánykák félredobják a babát, a főzőcske nem kell nekik, de elemükben vannak, ha lovacszkázhatnak vagy ha rablósdit játszhatnak a fiúkkal.

Az előbbi típus érdekes rajzát adja *Kuncz Aladár* Fekete Kolostorában. A nőies Dr. Herczre, az osztrák tanárra gondolok. Hét nőtestvér után ő volt a nyolcadik gyermek. Férfilényébe igazi nőiesség szorult. Dr. Hercz, ha varrt, gyűszűt húzott, a cérnaszálat fogáival harapdálta el és a varrást éppen olyan mozdulattal simítgatta el, mint valami nő. Tele volt asszonyi ösztönösséggel és rejtélyességgel. Lényéből gyöngéd, figyelmes nőiesség áradt ki. — Az ő szubjektív milieujé egy nőies objektív világnak nemcsak lelki, hanem testi vetülete is.

A testvéri koedukáció vizsgálata szerint (73) a leányok, kiknek nincs fiútestvérük s fiúk, kiknek nincs nővérük, iskolai előmenetelükben gyöngébbek, mint azok a testvérek, hol fiúk-leányok vegyesen vannak.

Az emberi milieu adaequat és inadaequat módon a társadalomban, iskolában és a családban jelenik meg. A társadalom ellenségeinek — mint már említettem — az ethikai alapon nyugvó világ inadaequat milieut jelent. Az ő adaequat milieujük a betörők, gyilkosok világa.

A normális iskolai milieu a lelkileg rendellenes gyermekek számára — elütő lelki életük miatt — inadaequat világ. Az imbecillist gyöngétehetségűsége, az idegest nyugtalan, gyors haladása, a hisztériást nagyotakarása kiemeli a normális iskolai milieuból. Rendellenes egyéniségük nem adaequat, hanem megértő iskolai vagy családi milieut kíván. Ezt mindegyik típus megtalálja a neki megfelelő gyógyító pedagógiai intézet, vagy családi elhelyezésben. Itt bár számot vetünk rendellenességükkel, mégsem a milieut alakítjuk át abnormitásuknak megfelelően, hanem a normális milieuhöz hangoljuk egyéniségüket. Más szóval, a

lehetőséghez képest a normalitás színvonalára emeljük fel őket.

A családban is érdekesen nyilatkozik meg az adequat és inadaquat milieualkotás. Ugyanegy családi milieu keretén belül láttam a javíthatatlan züllöttség és a tökéletes becsületesség példaképeit. A züllött fiú számára inadaquat volt ez a tisztos polgári környezet s elkerülve hazulról, egy-kettőre megtalálta zsák a foltját.

Az emberi milieu — a társadalom, az iskola és a család — tehát mindig a lelki katalizátoron keresztül adequat módon alakul ki az egyénben.

b) Iskola és hospitalismus.

Az iskola az élet második nagy állomása. Itt kell az élet első harcait megvívni, itt kell behizonyítania a gyermeknek életrevalóságát s itt kell megtanulnia a munka szeretetét. Kezdetben bizony nem egyszer nehezebbre esik ez a sok követelmény, melyet az élet vele szemben támaszt. Két milieu áll itt egymással szemben: a tanító és a tanuló milieuje. Mindketten más-más világban élnek s a tanítónak bele kell helyezkednie a szubjektív gyermeki milieube, meg kell értenie, bele kell látnia a gyermek igazi milieuükrébe, hogy a kis diák sorsa elviselhetővé váljék. Annak a görög hadvezérnek a példája lebegjen szemünk előtt, ki nem restelt kis gyermekkel — dülő csaták után — lovackát játszani.

Az iskola, az intézet a család melegét, gyöngédségét nem tudja pótolni, sőt a gyermektársaság akárhány esetben kíméletlenségével csap le a mitsem sejtő apróságra (30, 113, 116, 119). Az iskolába lépő gyermek testi fejlődésére károsan hat a nem mindig szellőztetett, a nem elég levegőjű tanteremben való négy órai tartózkodás. Sok gyermek eleinte félszegnek érzi magát és ezt a csökkentértékűségi érzetét — ha ez megfelelő szülői vagy nevelői javításban nem részesül — az életbe is magával viszi. Ez az állandósult, az iskola által kitenyésztett csökkentértékűségi érzet jellemalakító hatásával az egyén biológiai tulajdonságait növeli. Hogy ez nem megfelelő, sőt káros útravalója az életnek — világos. Bátorítás, biztatás, az önérzet nevelése azok a tényezők, melyek biopozitív irányba terelhetik a gyermek egyéniségét. Ez határozottá, bátorrá, élénkké fogja tenni a tanulót s nemcsak magatartását, magaviseletét, hanem tanulási előmenetelét is előnyösen befolyásolja.

A tanuló az iskolai osztály keretén belül nem mint társadalomtan atom él. Egy vagy több csoporthoz tartozik; rendszerint ahhoz, melynek tekintélytartó a vezetője (70). Egy ilyen csoportnak, mely a tízpercekben, a tornában az önképzőkörben, a kirándulásokon szerves egységet alkot, 5–10 tagja van, aszerint, amint a vezér kisebb vagy nagyobb tekintélyt tud magának szerezni.

Súlyos viselkedései zeteikben. az aszociállyukban tiséggel, a tukat.

A csennünk a közelebb nyújt tévpedagógusnevelő vanék, másrendelkezmeg is tnmúlik ne az államnak csak

A csHetzer (54) indulatmészolgaljEzekben a változásig

Az inges embelekére. A egy helyrközös nevinternálótív milieua fogház-tak, mikóNagy büntön falai nak meg.

Az i a szülei cseperedemek lelkihátrányok lelki térestiti ártá ismerünk.

Paglyermeké hasonlók

Súlyos abnormisokon legfeltűnőbb tünet: az aszociális viselkedés. Valóban atomként helyeződnek el kis társadalmi szervezeteikben. — A kevésbé súlyos esetekben szintén nagy a hajlan az aszociális viselkedésre, de legalább családjukban vagy osztályukban tudnak valamelyest alkalmazkodni, ha a nagy közösséggel, a társadalommal nem is találják meg szoros kapcsolatukat.

A családot helyettesítő intézmények között figyelembe kell vennünk a pótcsaládot és az intézetet. A jól választott pótcsalád közelebb áll az igazi család milieujéhez, s a társas életről sem nyújt téves fogalmat a gyermeknek. Az ideális pótcsalád: a pedagógus családja. Egyrészt azonban nagyon kevés hivatásos nevelő van, ki erre a nagy áldozatot kívánó feladatra vállalkozna, másrészt a pótcsaládra rászoruló gyermekek szülei nem rendelkeznek megfelelő anyagi eszközökkel, hogy ezt a munkát meg is tudják fizetni. Sokszor ezen a nagyon anyagi ponton múlik nem egy abnormis gyermek gyógyító nevelése. Amit az állam nyújt, az édes-kevéssé. Egy-két intézet az abnormisoknak csak elenyésző számát tudja befogadni.

A családi és intézeti milieu közötti lényeges különbséget Hetzer (54—56) az intézet relatív érzelemmentességében látja. Az indulatmentes környezet különösen azoknak a gyermekeknek szolgál javára, kik nagyfeszültségű szülői légkörből kerülnek ki. Ezekben az esetekben a milieu-okozta idegességnek a környezet-változás igen jó gyógyítója.

Az intézeti, szanatóriumi vagy kórházi környezet a különleges emberanyagnál fogva mély átalakító hatással van az egyén lelkére. A különböző hivatású és más-más társadalmi rétegből egy helyre toborzódott ember egész gondolatvilágát a betegség közös nevezőre hozza. A fogházak, a fogoly-, koncentrációs- és internálótáborok drótsövénybetegsége is ennek a közös objektív milieunek hasonló szubjektív milieuvetülete. Ifjúkorúakra a fogház-milieu káros és romboló hatására már régen rámutattak, mikor a javítókat elmésen elrontó intézeteknek mondták. Nagy bűntények, összeesküvések, rablások, gyilkosságok a börtön falai között szövődnek. Homoszexuális társaságok itt alakulnak meg. A fogház így egyenest főiskolája a bűnözésnek. (119.)

Az intézeti növendék más lelki világot hoz magával, mint a szülei házában vagy a megfelelő nevelő család körében felcseperedett gyermek. Az objektív milieu megváltoztatja a gyermek lelki világát. Az intézeti nevelés sok kiválósága mellett hátrányokat is rejt magában. Azokat a káros hatásokat, melyek lelki téren mutatkoznak, *pszichikai hospitalismusnak* nevezzük a testi ártalmak analógiájára, melyet *fizikai hospitalismus* néven ismerünk.

Pagliani anthropológiailag megvizsgált 8—15 éves torinói gyermekeket és adataikat összehasonlította ugyancsak torinói hasonlókorú menhelyi növendékek idevágó értékeivel. A 8 éves

korban a testmagasság terén 7, a 15 éves korban pedig 10,6 cm-rel vannak hátrányban a menhelyi fiúk a normális családi milieuban élő gyermekekkel szemben. A leányok adatai sem kedvezőbbek (8,4, 7,6, cm). — Ugyanezeket a viszonyokat mutatják a testsúlyra és a mellkőrfogatra vonatkozó számok is.

A fizikai hospitalismussal párhuzamosan halad a pszichikai hospitalismus. De óriási különbség van e kétfajta jelenség között, ami a javíthatóság kérdését illeti. A fizikai hospitalismussal megfelelő lakás, táplálkozás, ruházat, stb. viszonyokat biztosítva — eredményesen vehetjük fel a küzdelmet. A gyermek testi elmaradottságát rendszerint helyre lehet hozni. A pszichikai hospitalismus gyógyítása, javítása ellenben sokkal nehezebb feladat.

A pszichikai hospitalismus vizsgálatakor kiderült, hogy az intézeti növendékek intelligencianívója (substitutió-, Bourdon- és Ebbinghaus próbákkal vizsgálva) jóval mögötte marad a családi környezetben felnövekedett gyermekek értelmi színvonalának (68). A gyöngébb idegzetűek nemcsak az intézetben, hanem onnan kilépve is sokáig magukon viselik a feszélyezettség, a passzivitás, a féltékenység egy-egy jellemző vonását.

Igen érdekesek azok a Rohrschach-féle tesztekkel végzett kísérletek, melyeket Loosli-Usteri (78, 79) intézeti és családi nevelésben részesült gyermekeken végzett. E megállapítás szerint az intézeti növendékek sorában jóval több az *introvertált* típusú, mint a családi környezetben felnőtt gyermek között (24%). Tudjuk, hogy az introvertáltság az alany negatív vonatkozása a tárgyhoz; az érdeklődés nem a tárgyra irányul, hanem attól eltávolodik, *gondolataiba* visszavonul, az alanyra tér át. Az alany vezető szerepe mellett a tárgy legfeljebb csak másodrendű. Röviden: az introvertált a gondolkodás és megfigyelés embere. Az extravertált az érzelmek és cselekvések embere. Ime, az érzelmi világ háttérbe vonul s ennek következménye, hogy a társas nevelés dacára is a társas érintkezésben gátoltak (56). A pszichikai hospitalismus egyik jelentős és egyben káros mozzanata az érzelmi életnek a lefokozottsága. Szoros kapcsolatban van ezzel az a tény is, hogy az intézeti növendékek nyelvi fejlődése, beszédképessége is nagy elmaradottságot tanúsít.

A fizikai és a pszichikai hospitalismus eddigi vizsgálatai bizonyos egyoldalúságot tüntetnek fel. A vizsgált anyag rendszerint olyan intézetekből került ki, melyben vagy az alsóbb néposztályok gyermekei tömegesen foglaltak helyet vagy ha jobb elem is volt a kísérleti anyag, az olyan nagy intézetekben nyert elhelyezést, hogy az egyéniség nehezen juthatott érvényre, s a testi fejlődés sem alakulhatott ki eszményi módon.

Mit mutatnak Lietz Landerziehungsheimjai? Abban az óriási irodalomban, mely ezekről a modern intézményekről szól, nincs nyoma a fizikai és pszichikai hospitalismusnak.

Sőt tovább megyünk. Nemcsak ennek a normálisok szá-

mára lét
vezetése
ütötte fe

Mi
másrészt
nem meg

Ime

Az

hangulat

Az intéz

mit mint

is van.

sorompó

mével sz

saját cél

gaiból cs

szeretet

A

de nem

tekintetb

zobb vis

Ha

milieub

szoros é

igazán te

meghitt

sága, a

dése is

ság, s ép

(83), han

A g

számtalan

sok hely

Azokban

kedés kö

nyezetbe

alkatban

nevezete

s mind a

A r

milieuve

foka szer

mára létesített intézménynek számos internátusában, hanem a vezetésem alatt állott ideges gyermekek állami intézetében sem ütötte fel fejét a hospitalismus (132).

Mi ennek az oka? Egyrészt a növendékek csekély száma, másrészt a testi és lelki higiéniének az ideális állapotot majdnem megközelítő mértéke.

Ime, a hospitalismus ellenszerei.

Az intézet sohasem fogja a családot, a családi kör meghitt hangulatát pótolni s ezzel a szándékkal nem is szabad fellépnie. Az intézet igyekezzék testiekben, lelkiekben a legjobbat adni, mit mint intézet nyújthat. Az intézeti pedagógiának sok előnye is van. Ezeket a kedvező mozzanatokat ki kell használni és sorompóba állítani a folyton fenyegető hospitalismus veszedelmével szemben. Járjon ez a pedagógia a saját lábán, kövesse saját célkitűzéseit, ne akarjon idegen mezők elérhetetlen virágaiból csokrot kötni, mikor a kötözőszál — az összetartó családi szeretet fonala — nincs a kezében.

A társas életre való nevelésben az intézet akárhányszor, de nem minden esetben fölötte állhat a családnak s nem egy tekintetben — a szociális és kulturális élet területén — kedvezőbb viszonyokat teremthet a növendék számára.

c) Viselkedés különböző milieuikben

Ha az egyén egyidőben kétféle milieu-ben él, mindegyik milieu-ben másképp reagál. Ez nem kétarcúságot jelent a szó szoros értelmében, hanem megfelelő milieureakciót. Az csak igazán természetes, hogy a nagy államférfi másképpen viselkedik meghitt családi körben, mint a politika ezerszemű nyilvánossága, a parlament előtt. A gyermek iskolai és otthoni viselkedése is a két helynek megfelelően más lesz. Ez nem kétarcúság, s éppenséggel nem álarc, mint *Simon* és *Seelmann* állítják (83), hanem *adaequat viselkedés különböző milieuikkal szemben*.

A gyermek otthon aktív, az iskolában passzív. Otthon számtalan alkalom nyílik aktivitásra, míg az iskola — ma még — sok helyen a tömegtanítás miatt ezt nem is engedhetné meg. Azokban az esetekben, melyekben az iskolai és az otthoni viselkedés között mégis szöges ellentét mutatkozik, ott nem a környezetben, hanem a gyermek egyéniségében, a rendellenes lelki alkatban van a Janus-arc oka. Csak ezeknek a gyermekeknek, nevezetesen az idegeseknek és hisztériásoknak van két arcuk *s mind a két arc ennek az alkatnak igazi arca*.

IV. Milieutípusok

A milieutípusokat 1. az objektív milieu, 2. a szubjektív milieuetületek formái és 3. a milieu-höz való alkalmazkodás foka szerint csoportosíthatjuk.

Az objektív milieu szerint megkülönböztetünk a) falusi, b) városi, c) ipari és d) főúri (elszigetelt) milieukat.

A szubjektív milieuetület a) normális és abnormis, b) adequat és inadaequat s végül c) az életkorral változó módon jelenhetik meg.

Az objektív milieuhöz való alkalmazkodás foka szerint megkülönböztetünk könnyebben vagy nehezebben illeszkedő típusokat. E szerint vannak a) megmerevedett, b) alkalmazkodó és c) független milieutípusok. Az első kettőt a milieualkotta, az utolsót a hajlamalkotta típusokhoz sorozom.

A hajlamalkotta személyiség önmagából alakul ki s a környezet vele szemben fellépő hatásainak erős egyéniségével minden körülmények között ellenáll. A milieualkotta egyéniség struktúráját külső befolyásoktól nyeri (1, 86, 87).

a) A megmerevedett milieutípus példája: az egy életen át egyhelyben lakó ember. A nemesi kastélyok, főúri paloták, falusi kúriák lakói, százéves cégek örökösei ennek a típusnak a képviselői, kik új környezethez igen nehezen szoknak hozzá. Úgy látszik, hogy a megmerevedett milieutípus csak a jómódúak körében található meg. De ez csak látszat. A rossz sort is meg lehet szokni s vannak típusok, kik a rossz milieu állandóságát is szívesen — minden áldozat nélkül — elviselik. A rab nem akarja elhagyni börtönét, a felgyógyult beteg szívesen maradna tovább is a kórházban. A szokás a nem ideális milieut is adaequáttá tudja tenni.

A *Legenda aurea*-ban olvasom ezt az érdekes, a milieuben való megmerevedést támogató legendát.

A vak és a béma együtt koldult. A vak vitte a bénát, a béma mutatta az utat. Így tengődtek egymást kiegészítve, szociális symbiosisban s nagy vagyonra tettek szert. Kolduló útjukban egyszer csak meghallották, hogy Szent Márton ereklyéit viszik egy körmenet élén. Aki a processióval találkozik, az egészséges lesz. Mindkettőt nagy félelem fogta el. Féltek, hogy meggyógyulnak s vége lesz a szánalom útján biztosított nyugodt életnek. Pedig már szép vagyonuk volt! Mégis féltek, hogy — épek lesznek. A vak a béma útmutatása szerint ide szaladt, oda szaladt s a nagy izgalomban nekifutott a körmenetnek. A szerencsétlenség megtörtént: a vak látott, a béma járt! S mint a legenda írja: mindketten igen elszomorodának.

De nemcsak a legenda, hanem a valóság is szolgál hasonló példákkal. Nem egy ilyen társaságon való koldulást volt alkalmam megfigyelni (süket és vak, vak és féllábú) s ha kórházi kezelésről vagy elhelyezésről szólottam nekik, hatósági embert láttak bennem, ki „megélhetési alapjuktól” akarja őket megfosztani.

A legenda és a valóság szomorú kolduspárjainak szubjektív

milieuvele
megmerev
hajlandók

b) A
ról-negyed
rei. A kén
ki ezt a tí
meg. — A
diák”, kine
már első

c) A
kivételes e
milieu útj
szabja me
téinek kel

V. A

Mi a
1. A
objektív m
okoltan a
ségeknek,

2. U
szubjektív
kuljon ki,
gonosszá
gyermek
azt hinnü
megfelelő

A pe
objektív m
lata.

A m
milieut a
milieu szá
huzamos,
ciós kutat
nyaiba ig
helyzetek

Az o
előzi anna
és a mil
A milieu
hogyan sz
Vers

1. A
vagy rész

milieuetülete a száanalom, a részvét elemeiből épül fel s ezt a megmerevedett milieut még ép test és jó egészség árán sem hajlandók elhagyni.

b) Az alkalmazkodó milieutípus lakói a fővárosoknak negyedről-negyedre vagy hónapról-hónapra költözködő szegény emberei. A kényszerűség — a kilakoltatás — mesterségesen termeli ki ezt a típust. Az új milieut ezek az emberek könnyen szokják meg. — A minden évben más iskolában felbukkanó „vándor-diák”, kinek a régi intézetben a tanítási év végén kitelt a becsülete, már első nap otthonosan érzi magát az új iskolai milieuban.

c) A független milieutípusban a hajlam az uralkodó. Ide a kivételes egyének (írók, művészek) tartoznak, kiknek az objektív milieu útján támadó szubjektív vetületét tulnyomóan a hajlam szabja meg. Ezzel szemben a hétköznapi emberek milieuetületeinek keletkezésében a hajlamnak sokkal kisebb szerep jut.

V. A pedagógiai milieukutatás feladata és módszerei

Mi a milieupedagógia és -pszichológia gyakorlati oldala?

1. A szülő, a társadalom, az állam igyekezzék kedvező ideális objektív milieut teremteni a gyermek számára; cselekedjek megokoltan a jövő nemzedék érdekében s ne engedjen az esetleges ségeknek, a véletleneknek túlnagy területet (119).

2. Uralkodjunk az objektív milieun, hogy az ideálisan adequat szubjektív milieukép is ennek a tudatos cselekvésnek a jegyében alakuljon ki, mert a milieu tökéletlensége az embert szerencsétlenné, gonosszá teheti. Ezért fontos megállapítanunk, hogy mi a család a gyermek számára. A milieut meg kell javítanunk, de nem szabad azt hinnünk, hogy a pedagógia tisztán technikai művelet, mely megfelelő alkalmas milieuk megteremtésében merül ki (15, 18, 66).

A pedagógiai milieukutatás feladata a gyermek- és ifjúkorúak objektív miliejének és szubjektív milieuetületének módszeres vizsgálata.

A milieutól meg kell különböztetnünk a helyzetet. A milieut a vetületi kép állandósága jellemzi, a helyzetet az egy milieu számára tipikus, valós jelenségek alkalmosszerűsége; ott huzamos, itt rövid ideig tartó jelenségekkel van dolgunk. A situációs kutatás meghatározott milieuk jellemző helyzeteibe, viszonyaiba igyekszik behatolni (17). Fontos, hogy a valóban jelentős helyzeteket ragadjuk ki.

Az objektív és szubjektív milieutényezők elemzését megelőzi annak a vizsgálata, vajon milyen szerepe van a hajlamnak és a milieunek az egyéniség kialakulásában (95, 97, 98, 106). A milieut is, a hajlamot is elszigetelten kellene látnunk. De hogyan szigeteljük el a milieut a hajlamtól?

Verschuër szerint (127—129) két iránya van a kutatásnak,

1. A hajlam és a milieu tényezői közül az egyik egészen vagy részben ismeretes és a másakra csak következtetünk.

a) *Ismeretes a milieu.* Vannak szociálanthropológiai kutatások — kitűnő összefoglalásukat *Lucy Hoesch-Ernst* könyve (58) adja, — (*Bowditsch, Broca, Hoesch-Ernst, Hrdlicka, Mac Donald, Niceforo, Pagliani, Pfitzner, Quételet, Rawson, Roberts és Tarnowsky*) és csekélyszámú idevágó pszichológiai munkák, ú. m. *Niceforo* könyve (93) és időrendben mint legelsők saját kísérleteim (130, 131), melyek egy meghatározott milieuból, például a szegény néposztályból veszik vizsgálati anyagukat.

Az emlékezet pszichológiájára vonatkozó kutatásaim egy része Budapest külvárosának, egy ú. n. szegénynegyednek (Óbuda) gyermekeivel foglalkozott. Mind a közvetlen, mind a másnapi megtartó emlékezet terjedelme és időtartama egy különösen rossz értéket feltüntető tanulóra irányította figyelmemet. Az átlag emlékezeti terjedelmek az első napon 83'35, a másodikn 76'90⁰/₀-ot tüntettek fel. Az átlag időtartamok mindkét vizsgálati napon 2'0 másodperccel szerepeltek. Ezzel szemben ennek az átlagértékektől messze elmaradó tanulónak emlékezeti terjedelmét az első napon: 25'60, másnap 20'51⁰/₀-ban, időtartamait pedig 3'1, illetve 3'3 másodpercben állapíthattam meg. Utána jártam, mi az oka ennek a normális értékektől ily szokatlan eltolódásnak. Egyáltalán nem lepett meg — az elemzett rendellenes asszociációk alapján — a tanító jelentése, melyből megállapítást nyert, hogy kórosan gyönggetettségű tanulóval van dolgunk. Az egyforma milieuból kivütközött az öröklés súlyos terhe: az imbecillitás.

Az egyenlő milieu ereje az embereket alakítja, formálja és végeredményében testben-lélekben egyenlővé teszi őket. A milieut tehát ismerjük s mindazokban az esetekben, melyekben a milieualkotta normától eltérést tapasztalunk, ezt a rendellenességet az öröklés terhére kell írunk.

b) *Ismeretes az öröklési tényező, az egyező öröklési anyag és pedig minden kétséget kizáróan.* Az egyenlő hajlamoktól eltérő jelenségeket ezekben az esetekben csak a milieunek fogjuk tulajdonítani.

A legvilágosabban vizsgálhatjuk az öröklési anyag egyezőségét ikreken.*

* Néhány szóval rá kell mutatnom az ikerkutatás (36, 76, 81, 92, 123) máig megállapított tételeire, mert ezek nélkül sem a milieupedagógia, sem a milieupszichológia nem tudja alapjait lerakni. Ime:

Az újszülöttek közül — a magyar kórházi adatokat véve figyelembe — kb. 1⁰/₀ az ikerszülött. (*Szili Jenő dr.* közkegyorsági főorvos úr szíves közlése szerint a budapesti *Szent István* közkegyorsági szülészeti osztályán 1919—1933-ig 15'000 szülést vezettek le; ezek közül ikerszülés (hármás ikrek is) 147 volt.

Az egypetéjű ikreknek azonos az öröklési anyaguk.

Az egypetéjűek mindig egyneműek, míg a kétpetéjű ikrek külön-neműek is lehetnek.

A kétpetéjű ikrek különböző öröklési anyagból fejlődtek s a nem ikertestvérektől csupán abban különböznek, hogy egyidőben jöttek a vi-

1.
anyaguk
is, lélekt
azt hi
azonosak
szigorúan
így és
többé-ke
lési anya
nyomásr
egymást
pontos
felvilágo

2.
fogva ha
többi tes
gyermek
nos, a n
beszédes

Mi
tehát a
téktelen
a kétpet
gasság:
rovására

Egy
lakóhely
betegség
más mil
mutatna
solhatók
lyasolhat
térnek e

La
13 örökl
ben szin

lágira. Ha

A k
mégis ige
csak a v
a később
életkorkü
életkorkü
más az
különbség
házások,
újszülött
ott a leny
falára.

1. Az egypetűjű s mindig egynemű ikrek már öröklési anyagok egyenlőségénél fogva is hasonlóbbak egymáshoz testben is, lélekben is, mint a kétpetűjűek. Természetesen nem szabad azt hinnünk, hogy az egypetűjűek minden tulajdonságukban azonosak. Az öröklési anyagok nem merev képletek, melyek szigorúan megszabott kémiai-fizikai törvényszerűségek szerint így és csakis így fejlődhetnek. A tulajdonságok kialakulása többé-kevésbé mindig függ a milieutól, mely ezekre az öröklési anyagokra mint kiváltó inger hat. Az úgynevezett „összbenyomásra“ azonban nem szabad támaszkodnunk, mert vannak egymástól teljesen elütő egypetűjű ikrek (13, 34, 75, 88). Csak pontos vizsgálatok adhatnak ezekre a kérdésekre határozott felvilágosítást.

2. A kétpetejű ikrek viszont az azonos milieuhatásoknál fogva hasonlóbbak egymáshoz (*Thorndike* szerint kétszerte), mint többi testvéreikhez. *Verschuer* (127) egy házaspárnak négy fiú-gyermekeit vizsgálta meg: ezek közül az egyik öröklésileg azonos, a másik öröklésileg különböző ikerpár volt. Testi adataik beszédes bizonyítékai a hajlam és milieú szerepének.

Mind a négy gyermek azonos milieuhatások alatt állott, tehát a különbségek, melyek az egypetéjűeknél egészen jelentéktelenek (testsúly 25,0–25,5 kg; testmagasság 126,0–126,3 cm), a kétpetéjűeknél igen nagyok (testsúly 35,5–45,0 kg; testmagasság: 147,1–150,0 cm), pusztán az öröklött hajlamoknak a rovására vagy ha úgy tetszik, javára irandók.

Egyetértek a megfigyelésekkel, hogy ugyanabban a milieuban (ugyanegy lakóhely, lakás, táplálék, testi és szellemi foglalkozás, ugyanegy betegség) testi méreteikben alig különböznek egymástól, más-más milieuban azonban, különösen azokban a testi méreteikben mutatnak eltérést, melyek a környezet által könnyen befolyásolható (testsúly, mellkőrfogat) míg a kevésbé könnyen befolyásolható méretek (testmagasság, válszélesség, fejméretek) alig térnek el egymástól.

Lange (75) módszeres szabatosságú kutatásai szerint 13 öröklésileg azonos ikerpár közül a kriminális iker párja 10 esetben szintén büntetett életű. A többi három eset közül egynél az

lágira. Hasonlatosságuk egymáshoz nem nagyobb, mint többi testvéreikhez.

A kétpetéjű ikrek esetében — a milieuvizsgálat szempontjából — mégis igen nagyfontosságú az egyidejű születés. Azonos a milieu nemcsak a világrajövetelt megelőző 9 hónapban, de azonos lehet a milieu a későbbi korban is. Szüleik és az ikrek közt teljesen egyforma az életkörülmény. Más azonban az előbb vagy utóbb született testvérek életkörülménye a szülőkhöz viszonyítva. Már ebből a szempontból is más az ikrek milieuje, mint testvéreiké. *Körülményesség tehát milieukülönbséget is teremt* (22, 128, 129). Mert nem mindegy, hogy fiatal házaspár, vagy idősebb házaspár gyermekeként látja-e meg a világot az újszülött. Itt a derűs jövő szép panorámája aranyozza be a családi kört, ott a lenyugvó nap sötét gondjai vetik árnyukat a gyermekszoba fehér falára.

öröklési azonosság nem volt biztossággal megállapítható, a másik kettőnél a különbözőség valószínűleg agyi sérülések következténye. 17 egynemű, de öröklésileg különböző ikerpár közül a kriminális ikernek csak két esetben volt a párja is bűnöző. Az egypetéjű ikrek, a bűnnel szemben azonos, a kétpetéjűek teljesen eltérő módon viselkednek.

Ha a hajlam és milieu elválasztása sikerült (nem állunk természetesen mindig ilyen „tisztá” esetekkel szemben), rátérünk a milieu vizsgálatára.

A milieukutatás számára ma már jól kidolgozott kérdőívek vannak, melyek a személyek (szülők, testvérek, stb.), a lakás (nagysága, ágyak száma, alvóhely, stb.) és a különös, nevelési befolyások (napirend, felügyelet, táplálkozás, alvás) főbb fejezetei köré csoportosítják kérdéseiket (89).

A milieukutatás módszerei Busemann szerint (15): a kazuisztika, tipológia, kísérlet, statisztika, lelkiek fejtegetése és a szituáció elemzése. — Hellpach az emberi környezet geopszichikai, szociálpszichikai és kulturális ható köreinek biológiai vizsgálati módszerét 1. a megfigyelésben (önmegfigyelésben), 2. a statisztikában és 3. a kísérletben látja.

A módszeres vizsgálat mind az objektív milieu, mind a szubjektív milieuvetületet az egymásmellettség és az egymásutánosság nézőpontjai szerint elemzi.

Az objektív milieuik synchronikus vizsgálata az egyidőben létező objektív milieuikat kutatja. A pusztá, a farm, a kis város, a nagy város. Amerika felhőkarcoló metropolisai a helyi egymásmellettség, a synchronikus objektív milieu kiragadott típusai.

A diachronikus kutatási módszer az objektív milieuik fejlődését vagy helyesebben mondva a milieuik időbeni egymásutánját figyeli. Ebből a nézőpontból tekintve, minden objektív milieu egy fejlődési sor tagja. A tagok között mélyebb logikai kapcsolat nem mutatható ki. A diachronikus fejlődés még legjobban a történelem változó milieuivel tüntet fel valamelyes hasonlatosságot. Minden történelmi kor egy-egy sajátos objektív, kulturális milieuiból emelkedik ki. Az ókor klasszikus földje, a középkor égbenyuló templomai s a renaissance művészi levegője, napjaink gyárkéményerdei mind egy-egy kor objektív milieujének megfelelő szubjektív milieuvetületei.

A szubjektív milieuvetület vizsgálatakor beszélhetünk az egyén szubjektív milieuképének kereszt- vagy hosszsmetszetről. A keresztmetszet az egyénnek egy meghatározott időben való szubjektív (*synchronicus*) milieuképét mutatja, míg a hosszsmetszet az egyén szubjektív milieuvetületének fejlődését, időbeni (*diachronikus*) változását. A szubjektív milieu keresztmetszetét vizsgálom, ha az iparos, a falusi vagy főrangú gyermek szubjektív milieuvetületét elemezem. A szubjektív milieuvetület hosszsmetszete: az egyén életében való milieuváltozás. Más a csecsemő, a gyermek, az ifjú, a meglett s öreg ember szub-

jektív milieu
csolatban

A sz
nagyobb
sáké (80),

A jó
mekék es
célnevelés
példa erre
fegyelméz
ben, intéze
mekké” le

A m
beválhatn
kellene eg
vasztani, h
elméjű an
Ennek a t
tipikusan
hívom fel
hozott pe
adaequat m
a nagy ür
belenevelő

Ezek
tott ember
tív milieu
tényező: a
zetekkel, é
És ez a sz
az egyén

A m
akárhány
legnagyobb
és Arany
nyító adatu
az elkallód
végigharco

Ma k
pessimista
a milieu m
optimista á
beli franci
denhatóság
peut tout
jövünk a v
vagyunk. A
az egész ne

jektív milieuje. Hogy ezek a milieuetületek a lelki élettel kapcsolatban vannak, természetes.

A szándékos kulturális milieuhatásoknak — mint tudjuk — nagyobb és mélyebb a nevelőhatásuk, mint a nem szándékosaké (80), mint a milieutényezőké.

A jólmegfontolt környezetváltozás — a rendellenes gyermekek esetében — sokszor a gyógyítás erejével hat. Tehát a célnevelés itt a milieunevelés útján éri el kitűzött célját. Kitűnő példa erre az ideges gyermek, ki otthonában szeszélyessége, figyelmetlensége miatt szinte tűrhetetlen, idegen környezetben, intézetben, szakember keze alatt, egy-két év alatt „jó gyermekké” lesz.

A milieuváltozás — egyik túlzó állítás szerint — kitűnően beválhatnék a kisegítő iskolai tanulók esetében. Eszerint nem kellene egyebet tenni, mint a kisegítő iskolát az elemibe beolvasztani, hogy a normális környezet magához emelje a gyöngélméjű anyagot. Súlyos tévedést rejt magában ez a gondolat. Ennek a téves gondolatnak számos ellenérve közül csak a két tipikusan különböző lelki struktúrára (normális, gyöngélméjű) hívom fel a figyelmet. Ezzel a két típussal az egy nevezőre hozott pedagógia nem tud boldogulni. *A debilisek egy nem adequat milieube kerülve, félszegnek érzik magukat s látván azt a nagy úrt, mely őket normális társaiktól elválasztja, szinte belenevelődnek a csökkentértékűségbe.*

Ezek a környezetváltozások (épp így a nagy bánattal sújtott emberek utazásai) nem egyszerű helyi változások. Az objektív milieunek itt csak másodrangú szerepe van. Az elsőleges tényező: a *szubjektív milieualkotás*; ez az egyén lelkét új képzetekkel, érzelmekkel, vágyakkal, akaratirányokkal telíti meg. És ez a szubjektív milieualkotás új lelket, normális életet ad az egyénnek.

A milieu hatása ellen látszik szólani az a tény, hogy akárhány lángelme — minden objektív milieu ellenére — a legnagyobb nélkülözések között is „kitör és eget kér”. *Petőfi és Arany* nélkülözésekben gazdag ifjúsága erre valóban bizonyító adatul szolgál. De egészen bizonyos, hogy nem csekély az elkallódott lángelmék száma, kik a küzdelmet nem tudták végigharcolni s időnek előtte pusztultak el (15).

Ma két nézet áll egymással szemben: az optimista és a pesszimista álláspont. Azok, akik rózsás színben látják a jövőt, a milieu mindenhatóságában bíznak rendületlenül. Ennek a túlzó optimista álláspontnak klasszikus képviselője a XVIII. századbeli francia naturalista filozófus, *Helvetius* (49). A nevelés mindenhatóságát hirdeti a fanatikusok lángoló tűzével. *L'éducation peut tout* — hangzik pedagógiai jelszava. Hajlamok nélkül jövünk a világra s a nevelés gyúr-farag bennünket azzá, amik vagyunk. Az ember tehát a nevelés terméke s így a nevelők az egész nemzet sorsát tartják a kezökben.

A sötétén nézők a hajlam legyőzhetetlenségében látják minden nevelési törekvés hiábavalóságát. Az ember sorsa a nemzés pillanatában eldőlt az egyén egész mivoltát, fejlődését, kialakulását a genotypus már eleve béklyóba szorítja. A kriminális ikrek görög végzettragédiákra emlékeztető szomorú sorsa megdöbbeníti a nevelőt, de el nem csüggeszti!

A nevelés jelentősége nem kisebb, sőt nagyobb, ha tudjuk, hogy csak személyes tulajdonságokra gyakorolhatunk befolyást s nem az öröklött genotypusra (60). Épp ezért kell minden nemzedéket újból nevelni, mert a faj pillanatnyi állapota a személyes tulajdonságok összessége. A pillanatnyi állapot pedig magában foglalja az alakítható szubjektív és objektív milieutényezőket is.

IRODALOM

1. *Argelander A.* Die Bedeutung des Milieus für die intellektuelle Entwicklung (B.-Hdb. 270 l. Teljes címét l. 17. sz. alatt).*
2. *Argelander A.* Der Einfluss des Milieus auf die kindliche Sprachleistung. ZPdPs 29, 34. 1928.***
3. *Argelander A.* Der Einfluss der Umwelt auf die geistige Entwicklung. (Jenaer Beitr. 7.) Langensalza 1928.
4. *Argelander A.* Über den sprachlichen Ausdruck des Schulkinde in der freien Erzählung. (Jenaer Beitr. 3.) Langensalza 1927.
5. *Bickersteht M. E.* The application of mental tests to children of various ages. Brit. J. of Psych. 9, 23. 1917—19.
6. *Birnbaum K.* Handwörterbuch der medizinischen Psychologie. Unter Mitarbeit von A. Bostroem, S. Fischer, H. Gruhle etc. hg. von K. Birnbaum. Leipzig, 1930. Ebben Stern E. cikke; l. 119. sz. alatt.

* A kérdés tüzetes irodalmát *Argelander* (3), de még inkább *Busemann* (17) műveiben találjuk meg. Előbbi 166, utóbbi 688 címet sorol fel. Itt csak a felhasznált munkákat idézem.

** Rövidítések:

ArGsPs = Archiv für die gesamte Psychologie.

BhZAngPs = Beihette zur Zeitschrift f. angew. Psychologie.

B.-Hdb. = *Busemann A.* Handbuch der päd. Milieukunde (l. 17. sz.)

Brugsch—Lewy = *Brugsch Th. und Lewy F. H.* Die Biologie der Person (l. 14. sz.).

Jenaer Beitr. = Jenaer Beiträge zur Jugend- und Erziehungspsychologie; herausgegeben von A. Argelander, W. Peters, O. Scheibner. Langensalza. 1925-től.

ZAngPs = Zeitschrift für angew. Psychologie.

ZKi = Zeitschrift für Kinderforschung.

ZPdPs = Zeitschrift für päd. Psychologie.

ZPs = Zeitschrift für Psychologie.

*** A folyóiratok címe után következő első, dőlt szedésű szám a kötetre, a második a lapszámra, a harmadik a megjelenési évre vonatkozik.

7. B
8. B
ZPdPs 31,
9. B
pology. 3,
10. I
11. I
S., 1925.
12. I
leistungen.
13. I
14. I
köt. Berlin
15. I
Allgemeine
a. S., 1927
16. I
ZKi 35, 51
17. I
kunde. Un
G. Dehn, c
Freienfels,
die pädago
18. I
szerkesztés
szám alatt
19. I
Die Erzieh
20. I
Problem. (I
21. C
358, 1923.
22. C
keitsdiagn
23. I
enfants no
Psych. 9, 8
24. I
25. I
Berlin, 192
26. I
223. l.)
27. I
Földrajzi K
28. I
mar, 1931.
29. M
sociale He

7. *Blonsky P. P.* Die faulen Schüler. ZKi 36 1. 1930.
8. *Blonsky P. P.* Das einzige Kind in seinem ersten Schuljahr. ZPdPs 31, 84. 1930.
9. *Boas F.* Anthropometry of Porto Rico. Americ. Journal f. Anthropology. 3, 247. 1920.
10. *Bode P.* Land, Landkind und Landjugend (B.—Hdb 193. 1.)
11. *Bode P. und Fuchs H.* Psychologie des Landkindes. Halle a. S., 1925.
12. *Bösenberg—Beetz H.* Über den Einfluss des Milieus auf Testleistungen. Osterwieck—Harz, 1930.
13. *Bracken H.* Milieu und Vererbung. (B.—Hdb 31. 1.)
14. *Brugsch Th. und Lewy F. H.* Die Biologie der Person. I—IV. köt. Berlin—Wien, 1929—1931.
15. *Busemann A.* Pädagogische. Milieukunde. I. Einführung in die Allgemeine Milieukunde und in die pädagogische Milieutypologie. Halle a. S., 1927.
16. *Busemann A.* Die Schultüchtigkeit nicht vollelter Kinder. ZKi 35, 517, 1929.
17. *Busemann A.* (szerkesztő) Handbuch der pädagogischen Milieukunde. Unter Mitwirkung von *A. Argelander, P. Bode, H. von Bracken, G. Dehn, G. Herrmann, H. Hetzer, M. Kelchner, H. Kühn, R. Müller-Freienfels, M. Zillig.* (E könyv első cikke *Busemann A.* Einführung in die pädagogische Milieukunde). Halle (Saale), 1932.
18. *Busemann A.* Psychische Entwicklung und Umwelt. (A. Just G. szerkesztésében megjelent *Vererbung und Erziehung* c. műben; 1. 62. szám alatt). Berlin, 1930.
19. *Busemann A.* Grundfragen der pädagogischen Milieukunde. Die Erziehung. 3, 370. 1928.
20. *Bühler Ch.* Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem. (Psychol. Monogr. 4. köt.) Leipzig, 1933.
21. *Chadwick M.* The child's position in the family. Child, 13, 358, 1923.
22. *Curtius F.* Nachgeburtbefunde bei Zwillingen und Ähnlichkeitsdiagnose. Arch. f. Gynäk. 140, 361. 1930.
23. *Decroly O. et Degand J.* La mesure de l'intelligence chez des enfants normaux d'après les tests de MM. Binet et Simon. Arch. de Psych. 9, 81, 1910.
24. *Dehn G.* Grosstadtjugend. Berlin, 1929.
25. *Dehn G.* Die religiöse Gedankenwelt der Proletarierjugend. Berlin, 1926.
26. *Dehn G.* Die männliche proletarische Grosstadtjugend (B.—Hdb 223. 1.).
27. *Dékány I.* Az ember és környezete viszonyának új elmélete. Földrajzi Közlemények. 52, 1. 1924.
28. *Dietz J. F.* Das Dorf als Erziehungsgemeinde. 2. kiad. Weimar, 1931.
29. *Mac Donald A.* Eine Schulstatistik über geistige Begabung, sociale Herkunft und Rassezugehörigkeit. ZPdPs 14, 440, 1913.

30. *Durfee H. und Wolf K.* Anstaltspflege und Entwicklung im ersten Lebensjahr. ZKi 42, 273. 1934.
31. *Fischer E.* Menschliche Erblchkeitslehre. (A *Baur—Fischer—Lenz* Menschliche Erblchkeitslehre und Rassenhygiene I—II. köt. című mű 3. bőv. és jav. kiadásának I. kötetében). München, 1927.
32. *Friedjung J. K.* Zur Kenntnis kindlicher Milieutypen. Zeitschrift für Kinderheilkunde. 37, 125, 1924.
33. *Friedjung J. K.* Pathologie des einzigen Kindes. Ergb. d. inneren Medizin und Kinderheilkunde. 17. Berlin, 1919.
34. *Frischeisen—Köhler I.* Untersuchungen an Schulzeugnissen von Zwillingen. ZAngPs 37, 385, 1930.
35. *Fukuda T.* A survey of the intelligence and environment of school children. The Am. J. of Psych. 36, 130. 1925.
36. *Galton F.* Inquiries into human Faculty and its development London, 1883.
37. *Gansberg F.* Streifzüge durch die Welt der Grossstadtkinder. 4. kiad. Leipzig und Berlin, 1920.
38. *Giese F.* Die öffentliche Persönlichkeit. BhZAngPs 44. Leipzig, 1928.
39. *Goddard H. H.* Die Familie Kallikak; deutsch von *K. Wilker*. 2. kiad. Langensalza, 1934.
40. *Goldberger M.* A közbülső (középső) gyermek lelki élete. Gyógyászat. 64. 791. 1924.
41. *Gruhle H. W.* Die Ursachen der jugendlichen Verwahrlosung und Kriminalität. Studien zur Frage: Milieu oder Anlage. Berlin 1912.
42. *Grünwald B.* A régi Magyarország 1711—1825. 3. kiad. Budapest, 1910.
43. *Haase E.* Die äusseren Ursachen des Sitzenbleibens in der Volksschule. ZPdpPs 20, 60, 1919.
44. *Hagen W.* Der Einfluss der Umwelt auf Grösse und Gewicht von Schulkindern. Gesundheit und Erziehung. 45, 521, 1932.
45. *Hauck E.* Zur differentiellen Psychologie des Industrie- und Landkindes. (Jenaer Beitr. 10) Langensalza, 1929.
46. *Hecker R.* Das Milieu als Krankheitsursache. Die medizinische Welt. 2, 105, 1928.
47. *Hellpach W.* Psychologie der Umwelt. Megjelent: *Abderhalden* Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden c. mű. VI. C¹ részében, 109—218 l. Berlin—Wien, 1924.
48. *Hellpach W.* Die geopsychischen Erscheinungen (Wetter und Klima, Boden und Landschaft in ihren Einfluss auf das Seelenleben) 3. kiad. Leipzig, 1923.
49. *Helvetius C. A.* De l'homme, des ses facultés intellectuelles et de son éducation. London, 1773.
50. *Henselring A.* Erfahrungen über die Stellung der Kinder zur religiösen Tradition. ZPdpPs 11, 42. 1910.
51. *Hentig H.* Zur Psychologie der sozialen Schichtung. Zeitschr. f. d. ges. Neurologie und Psychiatrie. 84, 450, 1923.
52. *Herrmann G.* Formen des Gemeinschaftslebens jugendlicher Mädchen. BhZAngPs. 46. Leipzig, 1929.

53.
54.
Persönli
55.
56.
159. l.)
57.
58.
geistiger
59.
alters. E
60.
Grundzü
61.
Hilfssch
62.
Busema
63.
der Ind
64.
pädagog
65.
(B.—Hd
66.
und Wi
67.
Berlin,
68.
schen V
salza, 1
69.
70.
71.
als Leh
72.
terprobl
73.
128. l.)
74.
75. 1923
76.
Zwilling
77.
525. 192
78.
Arbeit.
79.
ehemal

53. *Herrmann G.* Milieu und Verwahrlosung (B.—Hdb 301. 1.)
54. *Hetzer H.* Soziale Umwelt und Entwicklung der kindlichen Persönlichkeit. Erfurt, 1930.
55. *Hetzer H.* Kindheit und Armut. (B.—Hdb 174. 1.)
56. *Hetzer H.* Die Entwicklung des Kindes in der Anstalt (B.—Hdb 159. 1.)
57. *Heywang E.* Das Landkind. 2. kiad. Leipzig, 1924.
58. *Hoesch—Ernst L.* Das Schulkind in seiner körperlichen und geistigen Entwicklung. I. Teil. Leipzig, 1906.
59. *Homburger A.* Vorlesungen über Psychopathologie des Kindesalters. Berlin, 1926.
60. *Johannsen W.* Elemente der exakten Erblchkeitslehre mit Grundzügen der biologischen Variationsstatistik. 3. kiadás. Jena, 1926.
61. *Hubben W.* Eine Milieuuntersuchung bei Hilfsschülern. Die Hilfsschule. 19, 170. 1926.
62. *Just G.* Vererbung und Erziehung. Unter Mitwirkung von A. Busemann, Ph. Depdolla, E. G. Dresel etc. hg. von G. Just. Berlin, 1930.
63. *Kautz H.* Im Schatten der Schlote. Versuche zur Seelenkunde der Industriejugend. 2. kiadás. Einsiedeln, 1926.
64. *Kautz H.* Industrie formt Menschen. Versuche einer Industripädagogik. Einsiedeln, 1929.
65. *Kelchner M.* Die weibliche werktätige Jugend der Grossstadt. (B.—Hdb 240. 1.)
66. *Keiler A.* Kind und Umwelt. Anlage und Erziehung. Leipzig und Wien, 1930.
67. *Kerschensteiner G.* Das Grundaxion des Bildungsprozesses. Berlin, 1917.
68. *Kniese F.* Psychologische Leistungsprüfungen an mitteldeutschen Volksschülern und Waisenhauskindern. (Jenaer Beitr. 9.) Langensalza, 1929.
69. *Klumker Chr. J.* Uneheliche Kinder. Langensalza, 1925.
70. *Kruckenbergh A.* Die Schulklasse. Leipzig, 1926.
71. *Krüger G.* Über die Bewährung von Stadt- und Landkindern als Lehrlinge der Maschinenindustrie. Industr. Psychotechnik. 6, 113. 1929.
72. *Kühn H.* Psychologische Untersuchungen über das Stiefmutterproblem. BhZAngPs 45. Leipzig, 1929.
73. *Kühn H.* Die Bedeutung der Familie für das Kind. (B.—Hdb 128. 1.)
74. *Lambrech K.* Az elszigetelődés törvénye. Föld és ember. 3, 75. 1923.
75. *Lange J.* Verbrechen als Schicksal. Studien an kriminellen Zwillingen. Leipzig, 1929.
76. *Lauterbach C. E.* Studies in Twin Resemblance, Genetics 10, 525. 1925.
77. *Lehmann A. und Pedersen R. H.* Das Wetter und unsere Arbeit. ArGsPs 10, 1. 1907.
78. *Loosli A. A.* Anstaltsleben. Betrachtungen und Gedanken eines ehemaligen Anstaltszöglings. Bern, 1924.

79. Loosli—Usteri M. Von der Geistes und Seelenverfassung der Anstaltskinder. Psychol. Rundschau, 2, 45, 1930.
80. Löwenberg, I. Geheime Miterzieher. Studien und Plaudereien für Eltern und Erzieher. 4. kiad. Hamburg, 1906.
81. Löwenstein O. Psychische Anlage und Umwelt. Zwillingpsychologische Untersuchungen. Bericht über den 5. Kongr. f. Heilpäd. in Köln. 349. I. München, 1931.
82. Machaček J. und F. Tremel. Studien über einzige Kinder ZKi 32, 340. 1926.
83. Máday I. Tehetség és individuálpaszichológia. (Megjelent a „Tehetség-problémák“ c. kötetben. 58. I.) Budapest, 1930.
84. Malling—Hansen R. Über Periodizität in Gewicht der Kinder. Kopenhagen, 1883.
85. Marbe K. Persönlichkeit und Aussage. Graz, 1931.
86. Meister, H. Die Retention des Schulwissens und ihre Beziehung zur Persönlichkeit (Jenaer Beitr. 2.) Langensalza, 1926.
87. Michels R. Einfluss des Milieus auf die Person (Brugsch—Lewy IV. kötet, 447. I. 1929.)
88. Muckermann H. Grundriss der Rassenkunde. Paderborn, 1934.
89. Müller A. Abhängigkeit der Schulleistungen von wirtschaftlichen und sozialen Einflüssen. ArGsPs 83, 119. 1932.
90. Müller F. Landjugend und Beruf. Ein Beitrag zur Psychologie des Oberstufenalters. ZPdpPs 33, 309, 1932.
91. Müller—Freienfels R. Erlebnis und Milieu. (B.—Hdb 98. I.)
92. Newman H. H. Mental and physical traits of identical Twins reared apart. Journ. of Hered. 20, 49. 1929.
93. Niceforo A. Anthropologie der nichtbesitzenden Klassen. For dította Michels R. és Köster A. Leipzig—Amsterdam, 1910.
94. Nixdorf G. Das Milieu unserer Hilfsschulkinder in Mass und Zahl. Die Hilfsschule, 26, 406. 1933.
95. Peller S. und Zimmermann I. Umwelt, Konstitution und Menarche. Zeitschr. f. Konstitutionslehre. 17, 258. 1932.
96. Peters K. G. Um die Seele des Asozialen. Freiburg i. Br., 1926.
97. Peters W. Die Vererbung geistiger Eigenschaften und die psychische Konstitution. Jena, 1925.
98. Pfahler G. Vererbung als Schicksal. Leipzig, 1932.
99. Piéron H. L'évolution de la mémoire. Paris, 1910.
100. Popp W. Das pädagogische Milieu. Studien zum Milieubegriff und einer Milieupädagogik. Fr. Manns Pädag. Magazin. Heft 1179 Langensalza, 1928.
101. Popp W. Milieu und Selbstbestimmung in der individuellen Entwicklung. Langensalza, 1930.
102. Rada M. Das reifende Proletariermädchen. Wien, 1931.
103. Ranschburg P. A fiatalok züllöttség lélektanának, kortanának és gyógypedagógiájának alapjai. Különnyomat a fiatalokúak bírái, ügyészei és a pártfogó tisztviselők részére rendezett továbbképző tanfolyamon tartott előadások első sorozatából, Budapest, 1914.
104. Ranschburg P. Az emberi elme. I—II. Budapest, 1923.

105. *Rauber A.* Homo sapiens ferus oder die Zustände der Verwilderten. Leipzig, 1885.
106. *Reiter H.* und *Mischke H.* Bedeutung von Anlage und Milieu bei weiblichen Fürsorgezöglingen Mecklenburgs. Monatsschr. f. Kriminalpsych. 23, 513. 1932.
107. *Roloff H. P.* Vergleichend-psychologische Untersuchungen über kindliche Definitionsleistungen. BhZAngPs 27. Leipzig, 1922.
108. *Runge W.* und *Rehm O.* Über die Verwahrlosung der Jugendlichen. Abhandlungen aus der Neurologie, Psychiatrie, Psychologie und ihren Grenzgebieten. 37. kötet. Berlin, 1926.
109. *Rühle O.* Die Seele des proletarischen Kindes. Dresden, 1925.
110. *Sassenhagen R.* Über geistige Leistungen des Landkindes und des Stadtkindes. BhZAngPs 37. Leipzig, 1926.
111. *Scheler M.* Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik. Halle a. S., 1921.
112. *Scheufgen H. J.* Das Seelenleben des Landkindes. Paderborn, 1927.
113. *Schlemmer H.* Gemeinschaftsleben der Jugend und die Schule. Leipzig, 1926.
114. *Schuyten M. C.* Über das Wachstum der Muskelkraft bei Schülern während des Schuljahrs. ZPs 23, 101. 1900.
115. *Semon R.* Die Mneme als erhaltendes Prinzip im Wechsel des organischen Geschehens. 4. és 5. kiadás. Leipzig, 1920.
116. *Slawinsky M.* Milieupädagogik. Versuch einer pädagogischen Gruppensoziologie. Tilsit, 1926.
117. *Sombart W.* Das Proletariat. Frankfurt a/M., 1906.
118. *Spranger E.* Lebensformen. Geisteswissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit. 6. kiadás. Halle, a. S., 1927.
119. *Stern E.* Milieu. (Birnbauer; Hdb. 323. l. — lásd 17. szám alatt.) Leipzig, 1930.
120. *Stern W.* Die menschliche Persönlichkeit, 3. kiadás. A „Person und Sache“ 2. kötet. Leipzig, 1923.
121. *Striemer A.* Der Industriearbeiter. Jedermanns Bücherei. Breslau, 1923.
122. *Taine H. A.* A görög művészet bölcselése. Ford. Ferenczi Zoltán. Budapest, é. n. (1923.?).
123. *Thorndike E.* Education. A first book. New York, 1912.
124. *Toscano L.* Osservazioni Fisicoi Psichiche fatte sugli Alunni. (Atti del V. Congr. Intern. di Psicologia. Roma, 1905.)
125. *Tumlirz O.* Pädagogische Psychologie. Leipzig, 1930.
126. *Üzkill I.* Umwelt und Innenwelt der Tiere. Berlin, 1921.
127. *Vershuer O.* Anlage und Milieu. (A „Kind und Umwelt“ c. műben 39. l.; szerk. *Keller A.* — l. 66. sz. alatt.) Leipzig—Wien 1930.
128. *Vershuer O.* Die vererbungsbiologische Zwillingsforschung. Ergebnisse der inneren Medizin und Kinderheilkunde. 31. köt. Berlin, 1927.
129. *Vershuer O.* Erbpsychologische Untersuchungen an Zwillingen. Zeitschrift f. indukt. Abstamm.- und Vererbungsl. 54, 280, 1930.
130. *Vértes O. J.* Wortgedächtnis im Schulkindesalter ZPs 63, 19, 1912.

131. Vértes O. J. Behalten und Vergessen des Kindes. ZPs 122, 141. 1931.
132. Vértes O. J. Nervöse Kinder. Ein Handbuch für Eltern und Erzieher. Padernborn, 1934.
133. Vértes O. J. Das Gedächtnis der Blinden. ArGsPs 39, 230, 1920.
134. Voss Th. Die Entwicklung der religiösen Vorstellungen untersucht auf Grund stenographisch aufgenommenen Aussagen von 120 Volksschulkindern in Alter von 5—14 Jahren. ArGsPs 57, 1. 1926.
135. Wells G. R. The application of the Binet—Simon test to groups of white and colored children. Psych. monogr. 32, No 3. 1923.
136. Wexberg E. Individualpsychologie. Eine systematische Darstellung. 2. kiadás. Leipzig, 1931.
137. Winch W. H. Mental adaptation during the school day as measured by arithmetical reasoning. J. of Educ. Psych. 4. 17, 1913.
138. Zergiebel M. Der Einfluss des Grossstadtmilieus auf das Schulkind. ZPdPs 13, 325. 1912.
139. Zillig M. Nachahmung und Suggestion (B.—Hdb 56. 1.).
140. Zillig M. Über eidetische Anlage und Intelligenz. Fortschritte der Psychologie. 5, 293. 1922.

- I. A mil
- II. Szubj
  1. Obj
  2. Nor
  3. Ada
- III. Az ob
  1. Ter
  2. Kul
    - a) A
    - b) A
    - c) E
  3. Emb
    - a) A
    - b) E
    - c) V
- IV. Milieu
- V. A ped

TARTALOM

	Oldal.
I. A milieu — — — — —	3
II. Szubjektív milieuvetület — — — — —	5
1. Objektív milieu és szubjektív milieuvetület — — —	5
2. Normális és rendellenes milieualkotás — — —	9
3. Adequat és inadequat milieualkotás — — —	13
III. Az objektív milieu — — — — —	15
1. Természeti milieu — — — — —	16
2. Kulturális milieu — — — — —	20
a) A városi és a falusi gyermek milieuje — — —	22
b) A munkás gyermek milieuje — — —	24
α) A szegény gyermek pszichológiája — — —	24
β) A szegény ifjúság milieuje — — —	28
c) Elszigetelt milieu — — — — —	31
3. Emberi milieu — — — — —	32
a) A család — — — — —	33
b) Iskola és hospitalismus — — — — —	38
c) Viselkedés különböző milieuokban — — —	41
IV. Milieutípusok — — — — —	41
V. A pedagógiai milieukutatás feladata és módszerei — —	43
Irodalom — — — — —	48

NERVÖSE KINDER
EIN HANDBUCH FÜR ELTERN UND ERZIEHER

VON

Dr. JOSEF O. VÉRTES

VERLAG FERDINAND SCHÖNINGH
PADERBORN, 1934.

Ára 4 márka 50.

HISZTÉRIÁS GYERMEKEK

IRTA:

VÉRTES O. JÓZSEF

KÓKAI LAJOS KIADÁSA
BUDAPEST, 1930.

Ára 6 pengő.

...

NERVÖSE KINDER
EIN HANDBUCH FÜR ELTERN UND ERZIEHER

VON

Dr. JOSEF O. VÉRTES

VERLAG FERDINAND SCHÖNINGH
PADERBORN, 1934.

Ára 4 márka 50.

HISZTÉRIÁS GYERMEKEK

IRTA:

VÉRTES O. JÓZSEF

KÓKAI LAJOS KIADÁSA
BUDAPEST, 1930.

Ára 6 pengő.

Ára 1 pengő.